

ESERLERİNE GÖRE BABUR ŞAH'IN SOSYAL DEVLET ANLAYIŞI

Tanju ORAL SEYHAN*

ÖZET

Bu çalışmada, Babur Şah'ın, eserlerindeki **sosyal devlet anlayışı** üzerinde, hususiyile doğrudan devlet felsefesiyle ilgili gelenekle, demokratik, lâik ve hukuk devleti anlayışıyla ilişkilendirilerek bu devlet anlayışında önemli yer tutan *töre*, *halk*, *birgü*, *yardımlaşma*, *adalet*, *eşitlik*, *kineş* kavramları üzerinde durulmuştur.

Timürlülerin sonu ve Baburluların ilki olan Babur Şah, eserlerinden çıkardığımız sonuca göre, ki bunlar alıntılanmıştır, edindiği tecrübeleri ve düşündüklerini herkesle paylaşan, yaptıklarının tarihe katkısını bilen tarih bilinciyle tıpkı Orhun Abidelerinin yazılış amacında olduğu gibi, onları yazarak gelecek nesillere bırakmıştır. Babur Şah bilgi ile yönetici olunabileceğini, akılla ve bilgiyle ülke işlerinin yürütülmesi gerektiğini; toplumda düzenin ve huzurun şiddetle ve asker gücüyle değil, kalemle, bilimle sağlanması gerektiğini de her fırsatta vurgulamıştır.

Anahtar Kelimeler: Babur Şah, sosyal devlet, adalet, eşitlik, töre, halk, kineş

SOCIAL STATE CONCEPT IN THE WORKS OF BABUR SHAH

ABSTRACT

The social state concept based on the works of Babur Shah is to be examined in this work in regard with the tradition of the state philosophy and democratic, secular and rule of law principles. The words such as *töre* (consuetude), *halk* (community), *birgü* (tax), *yardımlaşma* (solidarity), *adalet* (law), *eşitlik* (equality), *kineş* (consultation) are also evaluated within this frame.

Babur Shah, whom the last member of the Timürids and first member of the Baburids is handed over his own experience for posterity and thoughts in written form as seen in the writing purpose of the Orkhon Inscriptions having shared his all activities with his governing body based on his works within the conscious of history (such results based on his works are quoted in our paper). Babur Shah is always emphasized that a governing body based on knowledge and state affairs should be governed with apprehension and knowledge; public order may only be maintained with science but not with force and military.

Key Words: Babur Shah, Social State, töre (consuetude), halk (community), kineş (consultation)

* Doç. Dr., MSGSÜ Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: seyhantanju@yahoo.com

Doğu Türklük sahası coğrafyasında öncesinde olduğu gibi İslâmiyetten sonra da bilhassa XV-XVI. asırlarda dünyada Türk asrı olarak nitelendirilebilecek altın bir çağ yaşanmıştır. Babur Şah, XVI. yüzyıla damgasını vurmuş önemli bir şahsiyettir. Birçok medeniyetin beşiği olan Orta Asya, her zaman birçok milletin, halkın, inancın ve mezhebin bir arada yaşadığı, kültür renklerinin içiçe geçtiği bir özelliğe sahip olmuştur. Sürekli ve hızlı bir değişim çerçevesinde bu yüzyıllardaki milletlerin farklılıkları, kendi içlerindeki düzenleriyle birbirlerine karşı tutumları incelenmesi gereken sosyal bir olgudur. Biz de bu doğrultuda çalışmamızda Türk devlet geleneğiyle karşılaştırmalı olarak Babur Şah'ın, siyasî istikrarı sağlayan sosyal devlet anlayışını eserleri vasıtasıyla ortaya çıkarmaya gayret ettik.

Babur, Zahuriddin Muhammed bin Ömer Şeyh (Doğ.: 14 Şubat 1483 Ahsi / Fergana; öl.: 26 Aralık 1530 Agra). Hindistan'da büyük Türk imparatorluğunun kurucusu, şair ve yazardır. Babur Şah'ın babası Ömer Şeyh Mirza Emir Timur'un nebiresi, Fergana vilayetinin hâkimi; annesi Kutluk Nigar Hanım Taşkent hâkimi Yunus Han'ın kızıdır. Nesebi babası tarafından Emir Timür'e (Babur b. Ömer Şeyh Mirza b. Sultan Ebu Said Mirza b. Sultan Muhammed Mirza b. Miranşah Mirza b. Timür), anne tarafından Çingiz'e (Kutlug Nigar binti Yunus b. Veys b. Şir Ali Oglan b. Muhammed b. Hızır Hoca b. Tuğluk Timür b. İsen Buga b. Duva b. Barak b. Yisun Teve b. Mötügen b. Çağatay b. Çingiz Han) kadar uzanır. *"Hem Doğu Çağatay Moğul hanları yani Çingisli hem de Timurlu olan Babur Şah, bu iki dünyanın özelliklerini de taşımaktadır. Maveraiünnehir ve Horasan'da yerleşikler gibi yaşayan ve yerleşik kültürü benimsemiş Timurlu amcaları, Moğulistan'da ise göçer yaşamı devam ettiren dayıları olan Babur, çocukluğunu bu iki dünyanın arasında bir yer olan Fergana bölgesinde, özellikle Andican'da geçirmiştir."* (KILIÇ 1999:124).

Küçük yaşta az bir kuvvetle tahta çıkan Babur, ismiyle mütenasip olarak çevik bir kaplan gibi çeşitli güçlüklerin üstesinden gelmeyi başarmıştır. Babasından kalan topraklardan uzakta, farklı dil, din ve ırka mensup topluluklara rağmen siyasî, askerî, iktisadî bakımdan olduğu kadar edebiyat ve güzel sanatlar, mimarlık alanlarında yüksek bir seviyeye ulaşacak Hind-Mogol İmparatorluğu, Hind-Türk imparatorluğu gibi adlarla anılan bir imparatorluk kurar. Babur Şah 1494-1530 yıllarında saltanat sürer ve Andican, Semerkant, Kabil ve Delhi'yi başkent olarak kullanır; Semerkant'ı ele geçirdiyse de burayı uzun süre elinde tutamaz.

Babur Şah'ın Eserleri

Babur Şah, Bir yandan kurduğu imparatorluğun devamlılığını sağlamak için gerekli askerî, idarî ve siyasî işleri yürütmüş diğer yandan dinî, edebî ve fikrî faaliyetlerini devam ettirerek bunlarla ilgili eserler ortaya koymuştur. O, sık sık düzenlediği meclislerde fıkıh, şiir, musikî, hat, nakış v.b. sahalarda devrin önemli isimleriyle bir araya gelerek onlarla fikir alış verişinde bulunmuştur.

Babur Şah'ın başarısını sağlayan etmenlerin başında Türk töresinde yer alan ilkeli, erdemli ve bilgi sahibi olma; paylaşma, danışma ve tüm birikiminin gelecek nesillere kalmasını istemesi gelir. Bu görüşle yoğun siyaset hayatının yanı sıra düşünmeye, yazmaya önem vermiş, Abidelerin yazılış amacında olduğu gibi gelecek nesillerin vuku bulanları bilmeleri ve üzerinde düşünmeleri gerektiği düşüncesiyle, sade, herkesçe anlaşılır bir yazı diliyle eserler ortaya koymuştur. Bu konudaki görüşlerini divanında yer alan "til"ine hitabettiği bir şiirinde belirtir:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

“Hâtırım sahlar iseñ kil kopkıl

Bu sözüمنى işit iy til kopkıl

(*Ey dil! Hâtırımı saklarsan, ayaga kalk, gel, bu sözüümü işit.*)

....

Saña her ne disem sin arz it

(*Sana dediğim her şeyi sen arz et.*)

...

Hâletim şerhini bir bir itkil” (YÜCEL 1995: 132/1,2b,3b)¹

(*Bir bir durumunun açıklamasını yap.*)

“Genc noksânga çarhdın tartar

Harc kılğan sayı bu genc artar

(*Hazine harcamakla eksilir, bu hazine (ise) harcadıkça artar.*)

Her vakt ki körge sin miniñ sözüمنى

Sözüمنى okup sagınga sin özüمنى” (YÜCEL 1995: 574)

(*Benim sözüümü gördüğün her zaman okuyup beni düşün.*)

Bu görüşünü destekleyecek şekilde Babur Şah, bilindiği üzere edebî, ilmî ve dinî, tasavvufî olmak üzere pek çok sahada eserler kaleme almıştır:

1. *Hatırât / Bâbur-nâme* (ARAT 1985, BEVERIDGE 1969, ŞEN 1993, THACKSTON 1993).

2. *Divan* (SAMOYLOVİÇ 1917, YÜCEL 1995).

3. *Aruz Risalesi* (ŞÇERBAK 1969; BABURA, Zahir Ed-din Muhammad - Haz.İ.V Steblevai, 1972), (H.935 /1528).

4. Mübeyyen (H. 928/ 1522) ; 2258 beyit; zekât kısmı: 1281-1468.

5. *Risâle-i Vâliidiye tercümesi* (BODROGLİGETİ 1984, BİLKAN 2001), Hoca Ubeydullah Ahrar'ın *Validiye* risalesinin Farsçadan Çağatay Türkçesine manzum olarak tercümesidir. Mübeyyen gibi bu da dinî bir eserdir ve kendisinin isim babası da olan Ahrar'a manevî bir borç hissi ile yapılmış bir tercümedir.

6. *Vesâyânâme* (“Bâbür’e bir de oğlu için yazdığı bir ‘*Vesâyânâme*’ atfedilmiştir (AKÜN'den A.S. BEVERIDGE 1923).

¹ Bilal YÜCEL'in hazırladığı *Bâbür Divânı*'ndan alıntılar şiir numarasıyla yapıldı. Türkiye Türkçesine aktarmalar tarafımızdan yapıldı.

Her ne kadar elimizde olmasa da kaynaklardan öğrendiğimize göre müzik² ve savaş sanatı ile ilgili risaleleri de vardır (AKÜN 1991:400). Bunların yanı sıra alfabe konusuyla da ilgilenerek kendi adıyla anılan hattı icat etmiştir (BABUR MİRZA 1993: 757-9; ARAT 1985: 574-5).

Babur Şah'ın Sosyal Devlet Anlayışı

Hanlığı dağılma, mücadelelerle başlasa da Babur Şah sonunda, Türk töresi gereği dağılık olarak bulunan boyları -birazdan üzerinde tek tek duracağımız - her anlamda (merkezî idare ve sosyal kalkınma hareketleri ile (çevre düzenleme – bağ, bahçe, havuz, hamam v.b.-, konut edinme, halkın gelir seviyesini yükselterek daha kaliteli bir yaşamın temin etmesini sağlama; sohbet toplantıları ki böylelikle herkes tarafından anlaşılır ortak sade dil anlayışı ile ilmî-edebeî sohbetler, çeşitli vesilelerle yapılan toylar v.b.) bir araya toplama ilkesini yerine getirmeye çalışır.

Orhun abidelerinde de tek merkezli idareyi tesis etme fikrini görürüz:

“[Tört buluñdaki] bodunuğ ğop baz kıltım, yağısız kıltım. Kop maña körti, işiğ küçüğ birür.”

(*Dört bucaktaki halkları hep (kendime) bağımlı kıldım, (Türk halkını) düşmansız kıldım. (Bu halkların) hepsi bana bağımlı oldular, (bana) hizmet ediyorlar.*) (KT, D 29-30)³

XVI. yüzyılda Babur Şah'ın

“(121a) Bir vülâyatka êkki pâdişâh ve çerigge êkki mîrsipâh mûcib-i tefrîka, vîrânlık ve sebeb-i fitne ve perîşânlıkdur, neçük kim depdürler: Deh dervîş der kilimî bihuspend ü dü pâdişâh der iklîmî neguncend”⁴

(*Bir vilâyette iki padişah ve bir askere iki kumandan karışıklık ve haraplığı mûcip, fitne ve perişanlığa sebep olur; nitekim: On derviş bir kilimde uyur, fakat iki padişah bir iklimde sığmaz.*) (ARAT 1987: 130)

diye belirttiği İslamiyetin esasında da var olan hakimiyetin bölünmemesi prensibi yıpranır ve bozulur. Yerini farklı bir dünya görüşü almaya başlar. Bu değişen zamanda Babur Şah, Türk dünyası tarihinde parlak bir sayfaya imza atmıştır.

Devlet yapısı Nejat DOĞAN⁵'in çalışmasında da uyguladığı gibi esas itibariyle,

² “Molla Yârek, muhammes devrinde pencâhtan bestelediği nakşı çaldı. Güzel bir nakış bestelemişti. Kaç zamandır, böyle işlerle meşgûl olmuyordum. Bana da bir şey bestelemek arzusu geldi. Sırasında zikredileceği üzere, bu münasebetle çargâh savtunu besteledim.”

³ Orhun Abidelerinden yapılan alıntılarda ve aktarmalarda Talat TEKİN 2003 neşri kullanılmıştır.

⁴ Bâbur-nâme'den yapılan alıntılarda, Eiji MANO'nun 1995'te neşrettiği karşılaştırmalı Arap harfli metin kullanılmıştır. Aktarmalar dipnot verilmediği durumlarda tarafımızdan yapılmıştır.

⁵ Devlet Felsefesinin tasnifi konusunda Yrd. Doç. Dr. Nejat DOĞAN'ın “Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi-I,II” makalelerinde yer alan ana başlıklardan istifade edilmiştir. Buradaki esas amaç aynı prensiplerin dönemlere veya şahıslara uygulanarak konunun bütünlük teşkil edecek şekilde ortaya konmasına katkıda bulunmaktır.

I. SOSYAL DEVLET: 1. Hizmet edene hakkının ödenmesi,

2. Yardım ve iyilik etmek,

3. Sosyal devlet – toplumsal düzen ilişkisi;

II. DEMOKRATİK DEVLET: 1. Gücün sınırlandırılması,

2. Yöneten- yönetilenler arasındaki ilişkiler,

3. Bilgi ve bilimsel metot;

III. HUKUK DEVLETİ: 1. Adil olmak ve iyi kanun yapmak,

2. Hukukun üstünlüğü,

3. Hukukun temel ilkelerine saygı,

4. Adaletin toplumsal düzen ve toplumsal refahla ilişkisi;

IV. LÂİK DEVLET: 1. Devlet ve dinin birbirini kontrol etmesi,

2. Devlet adamı etiği- din adamı etiği,

3. Din-devlet ilişkisi

olmak üzere dört ana başlık ve alt başlıklar hâlinde incelenebilir. Bir nizam dahilinde tarihî dönemlerde kurulan bu sistemin *Kutadgu Bilig*'de etraflıca ele alındığını ve çizgilerinin ana hatlarıyla belirlendiğini görüyoruz (DOĞAN 2002a,b).

Birbirleriyle sıkı ilişkiler içerisinde olan bu dört devlet felsefesi sisteminden Babur Şah'ın eserlerine göre temel devlet anlayışını ve bunda hususiyle doğrudan bu devlet felsefesiyle ilgili özellikle *sosyal devlet anlayışı* üzerinde gelenekle ve demokratik ve hukuk devleti anlayışıyla ilişkilendirerek durmak istiyoruz.

Hakkında sosyal bakımından değerlendirme yapmaya çalıştığımız Babur Şah, toplumsal yaşamın temeli olan insanın ahlâklı, bilgili, adaletli v.b. bakımlardan donanımlı olması gereken sosyal bir varlık olduğunun; idarecinin kesinlikle kendisine tâbi olanla iç içe yaşaması gerektiğinin, halk olmadan padişahın bir hiç olduğunun bilincindedir. Bununla ilgili görüşlerini oğullarına yazdığı mektuplardan değerlendirme imkânına sahibiz:

“(349a) Aning hem müteşarri’ ve yahşı yigit kopuqtur. Ol hem mülâmemet ve yekcihetlikta taksir kılmagay. ‘Yana sêndin azrak gilam bar. Bu êkki üç yıldın bêri bir kişing këlmedi. Mên yêbergen kişi hem râst bir yıldın songra kêldi. Mundak bolur mu? Yana hatlaringda yalguzluk yalguzluk kim dêp sên, yalguzluk pâdişâhlikta ‘aybtur, nêçük kim dêptürler.’”

(*O (Kâmrân) da şeriâte hürmetkâr iyi bir yiğittir. O da mülâzemet ve sadakatta kusur etmez. Sonra, sana biraz kırgınlığım var; bu iki üç seneden beri hiçbir adamın gelmedi ve benim gönderdiğim adam da tam bir sene sonra geldi. Böyle olur mu. Sonra mektûplarında yalnızlık, yalnızlık diyorsun. Yalnızlık padişahlıkta ayıptır.*) (ARAT 1987: 396)

Sonra yalnızlıkla ilgili sözlerine şu anlamdaki Farsça bir beyitle devam eder:

“(349a) Eğer ayağın bağlı ise, râzı ol; eğer tek atlı isen, bildiğin gibi hareket et. Hêç kaydî pâdişâhlık kaydıça yoktur. Pâdişâhlık bile yalğuzluk râst kêlmes.”

(*Hiçbir kayıt, padişah kaydı gibi değildir. Padişahlık ile yalnızlık bir araya gelmez.*)
(ARAT 1987:396)

1. Sosyal Devlet – Toplumsal Düzen İlişkisi

Sosyal devlet anlayışını gelenekle, demokratik ve hukuk devleti anlayışıyla ilişkilendirdiğimizde Sosyal Devlet – Toplumsal Düzen İlişkisi öne çıkar. Bu ilişkide sosyal olma gereği gücün sınırlandırılması, töre üzerinde durmak gerekir.

1.1. Gücün Sınırlandırılması: Töre ve Yönetenin Vazifeleri

Sosyal devlette demokratik devletin de ana ilkelerinden olan **güç sınırlaması / padişahın⁶ gücü, yükümlülükleri** değerlendirilmelidir. Padişahın gücü **töre** ile sınırlıdır. Padişah töreyi/örfü temsil edici güç olarak ona uymak ve onu uygulamakla yükümlüdür. Töre, kişiyi, işin ehli olarak görürse başa geçirir ya da terfi ettirir.

Türk töresi: Türklerde hakimiyet anlayışı yani hükümlerlik meselesi, milleti idare eden devlet adamlarına veya hükümdarlarına Tanrı tarafından bahşedilmiş bir ‘kut’tur ve buna siyasi iktidar denir. *Töre*, Türk sosyal hayatını düzenleyen ‘mecburî’ kaideler bütünüdür; fertlerin ve milletin hak ve hukukunu, hürriyetini, hükümdarın vazifelerini belirleyen ve cezaî hükümleri dikkati çeken ve yazılı olmayan bir prensipler topluluğudur. Hükümler değişmez değildir. Çevreye, yeni şartlara göre esneklikler görülebilir, ama könilik(adalet: 800, 809 v.b; terim KB’de 81 kere geçer), uzluk(iyilik, faydalılık), tüzük(eşitlik) ve kişilik(insanlık; KB’de 52 kere geçer) değişmez prensiplerdir.

*Töre*ye göre hakan veya hükümdar, halkın refahı, saadeti ve selameti için çalışan bir hizmetkârdır, halkını doyurmakla, her türlü tehlikeye karşı korumakla mükelleftir. Töre sosyal devlet anlayışının kendisidir, onun uygulanışı sosyal devlet esaslarından biri olan refahı, birarada yaşayabilmeyi de beraberinde getirir.

II. Köktürk dönemi dil yadigarlarından *Orhun Abideler*’inde, *Maytrisimit* gibi Uygur dönemi sivil hayat ve hukuk belgelerinde, *Divanu Lugati’t-Türk*’de, nihayet *Kutadgu Bilig*’de felsefe olarak ortaya konulan demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti anlayışının, “kanun, düzen, nizam, tüzük” anlamlarına gelen törenin/örfün bununla bodun arasında ilişkilendirmenin kuralları Timürlüler döneminde ve onun son temsilcisi Babur Şah’ta da uygulanarak devam ettirildiğini tanıklandırabiliyoruz.

İlk yazılı belgemiz olan *Orhun Abidelerinde*, konu ile ilgili olarak şu hususlar dile getirilmektedir:

“Yeti yüz er bolup elsiremiş kağansıramış bodunuğ künedmiş kuladmış bodunuğ, Türük törüsün içginmiş bodunuğ eçüm apam törüsünçe yaratmış boşgurmış”

⁶ Babur Şah, Timür Han’a saltanatına rağmen hâlâ emir denmesine bakarak kendisine padişah denmesini ister:

(Yedi yüz kişi olup devletsiz kalmış, hakansız kalmış halkı, cariye olmuş, kul olmuş halkı, Türk örf ve aditlerini bırakmış halkı atalarımın, dedelerimin töresince (yeniden) yaratmış (ve eğitmiş.) (KT, D 13)

“Kañım kağan, ança iliğ] törüğ kazganıp uça barmış. Kañım kağanı başlayı baz Kağanığ balbal tikmiş. Ol törüde üze eçim kağan olurtı.”

(Babam hakan, öylece devleti (kurup) yasaları koyup vefat etmiş. Babam hakan için (amcam hakan) önce bağımlı hakanı balbal (olarak) dikmiş. (Babam hakan öldükten sonra) yasa uyarınca amcam, hakan tahta oturdu.) (KT, D 15-16)

Maytrisimit⁷: Törü Maytrisimit'te eğilim, kanun anlamında resmî ifadeden uzak olarak sosyal yaşantıyla ilgili olarak kullanılmıştır:

“Ol antag kutlug yağışlıg **törü** alkıntı.” (10/3-4)

(Şimdi bu saadet verici 'kurban âdeti' sona erdi.)

“İnce tip tidi ... ançama ögmiş alkamış **törü** erür ... kim esirgençsiz köñülin ed tavar buşı birmek .. men yme alku ağı barım iliksiz tutuksuz köñülin buşı birdim.” (10/12-17)

(Şöyle dedi: Övülmüş âdete göre nasıl sakınmadan mal ve mülk sadaka olarak verilirse, ben de bütün malımı mülkümü cömertçe sadaka olarak verdim.)

“Ukguluk **törü**lerig alku uktı bilti” (13/16-7)

(Bilinmesi gereken düzenlerin hepsini anladı, bildi.)

“Kim kayu tınlıglar adın kişiniñ birmeyük edin tavarın ogurlasalar **törüsüzün** küçeyü kunup alsarlar...”(99/52-56)

(Hangi yaratıklar başkalarının, verilmeyen çeşitli mallarını çalsalar, gayri meşru bir şekilde zor kullanarak, gasp edip çalsalar.)

Divanü Lugati't-Türk'te Türk'ün dinî bir gereklilik olarak dünyayı tanzim için Dünyaya Allahın ordusu olarak gönderilmesi yolundaki hadislere yer verilir ve törenin terkedilemeyeceğinden bahsedilir:

“El kaldı törü kalmas” (DLT II 25)

(Vilayet terkedilir, töre terkedilmez.)

Kutadgu Bilig'te:

“Törü tüz yorıttı bayudı bodun / Atın edgü kıldı ol edgü ödün” (291)

(Töreysi düzgün bir şekilde yürüttüğü için millet zenginleşti. O kişi kim iyiliğiyle ünlendi.)

“Törü kılsa ilke köni bolsa beg / Tilek arzu bulgay bu kolsa kalı” (822)

⁷ Maytrisimit'ten alıntılar TEKİN 1976 neşrinden yapılmıştır.

(*Bey töreyi halka doğrulukla uygularsa dileğine ulaşacaktır.*)

“Biz emdi bu öñdi törü ursamız / Negü teg yaraşur törü buzsamız” (4016)

(*Biz şimdi bu töreyi düzenleyelim; töre bozmak bize yakışmaz.*)

“Yana tegşürülgey bu öñdi törü / Buzulga iliñ kalmagay bu örü” (5737)

(*Bu töre değiştirildiğinde ilinin düzeni bozulacak, yüce kalmayacak.*).

Tercüme-i Zafername'de **Timür Han**, vasiyet geleneği çerçevesinde, hayatta yaptıklarının hesabını verirken pek çok fetih yaptığını söyledikten sonra, “her ne kadar günahı çoksa da zalimlerin elini mazlumlarınkinden kısa kıldığı, kuvvetlinin zayıflara zorbalık yapmasına izin vermediği için Allah'tan (bağışlanma) ümidi olduğunu söyler” Seçtiği veliahta itaat etmeleri gerektiğini de yine ölüm döşeginde belirtirken âlemin düzenin bozulmaması için hükümdara itaat ve işleriyle ilgilenmek gerektiğini vurgular, toplumda birliğin korunacağını, herkese karşı güçlü olunacağını belirterek şu hususları sıralar: “Halkın, yoksulun ve zavallının durumundan habersiz olmayın, gaflette bulunmayın. Benim âlemi adalet ve ihsan ile mamur ettiğim gibi siz de vasiyetime göre davranıp adalet ve iyilikte bulunun.” der (SEYHAN 2007: 68).

Z. Velidi Togan, **Nevayi** hakkında değerlendirme yaparken, Nevayi'nin devrinin bilfiil Türk dilinin ve devlet teşkilatının hakim olduğu devir olduğunu, hanların halktan kopuk olmadığını, onlarla sosyal iletişim halinde olup onların dertlerini dinlediklerini, din ve devlet işlerinin ahenkle yürütüldüğünü; Nevayi'nin de böyle güçlü bir devlet adamı kişiliği taşımakta olduğunu yazar (İA 1965, I. C.: 355). Ancak Nevayi döneminden sonra Şah İsmail, Muhammed Şeybani ve Babur gibi isimlerin birbirleriyle anlaşamamaları bu ilerleyişin devamını engellemiştir. Doğu Türklük sahasında, hâkimiyetin bölünmezliği ilkesine ket vurulmuştur. İdarî sistemdeki bu aksamalar, düzenli yürütülen bir devlet sisteminin olmayışı, savaşlar, yetkililerin görevlerini yer yer kötüye kullanmaları nüfusun fakirleşmesine sebep olur. Tek bir vergi sistemi yoktur. Halktan toplanan vergiler artırılarak durum düzeltilmeye çalışılır. Bu durumda halk iyice fakirleşir.(ÖZBAY 1968: 2-3)

Bunların yanı sıra *Orhun Abideleri* 'ndeki söylem, inanç sistemi ve vazife anlayışının Babur Şah'ta da bütünlük, törenin devamı, üslup birliği açısından devam eder. İkisinde de Tanrı lutfettiği için onca başarının elde edildiği ifade edilir.

Orhun Abideleri:

“Teñri küç birtük üçün kañım kağan süsi böri teğ ermiş, yağısı kony teg ermiş. İlgerü kuruğaru sülep ti[r]miş kubrat[mış].”

(*Tanrı güç vermiş olduğu için babam hakanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları (da) koyun gibi imiş. Doğuya (ve) batıya sefer edip (adam) toplamış (ve) yığmış.*) (KT, D 12)

“Teñri yarlıkaduk üçün illigiğ elsiretmış, kağanlığığ kağansıratmış; yağığ baz kılmış; tizliğığ sökürmüş, başlığığ yüküntü[rmiş].”

(*Tanrı (öyle) buyurduğu için, devletliyi devletsiz bırakmış, hakanlıyı hakansız bırakmış;düşmanları bağımlı kılmış;dizlilere diz çöktürmüş; başlılara baş eğdirmiş.*) (KT, D 15)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

“Teñri yarlıkadı, yanydımız.” (T: G9)

(*Tanrı buyurdu, (Oğuz'ları) bozguna uğrattık.*)

Babur Şah: Hindistan'ın fethi üzerine:

“(270a) Tevekkülümüzge yaraşa Têngri ta'âlâ renc ü meşakkatımızni zâyi' kılmay mundak zor ganîmni maglûb kılıp Hindustân dek kêng memleketni meftûh eyledi. Bu devletni özümüzning zor u kuvvatıdın kôrmes biz, belki Têngrining mahz-ı lutf u şefkatındur ve bu sa'âdatnı özümüzning sa'y u himmetidin bilmes biz, belki Têngrining ayn-ı kerem ü inâyetidindür.”

(*Bu tevekkülümüz nisbetinde yüce Tanrı eziyet ve zahmetimizi boşa çıkartmayıp, böyle güçlü bir düşmanı mağlûp ederek, Hindistan gibi, geniş bir memleketi fethettirdi. Bu devleti, kendi güç ve kuvvetimizden değil, sırf Tanrının lûtuft ve şefkatinden ve bu saadeti de, kendi gayret ve himmetimizden değil, Tanrının aynı kerem ve inâyetinden diye biliyoruz.*) (ARAT 1987: 306)

“(295b) Têngri 'inâyeti bile bu nev kalın yağlarını basıp mundak kêng memleketlerni algay biz.”

(*Biz, Tanrı inâyeti ile bu kadar düşmanları mağlûp edip, böyle geniş memleketleri aldık.*) (ARAT 1987: 334)

Babur Şah, görülüyor ki sözlü ve yazılı olarak töreye uyan, “**dil bilir**” bir padişah⁸. *Vekayi* bunun delileriyle doludur. Deyim, inanç ve tabular günlük hayatın mitolojik programlanması doğrultusunda, sosyal davranış biçimlerinin düzenlenmesi açısından bazı motiflere belirleyici anlamlar yüklenir; bunlar sözlü hukukun prensiplerini oluşturur. Toplumsal düzenle ilgili değerlere hakimdir; dolayısıyla toplumun diline hakimdir. Çeşitli kültür unsurları sosyal hayatın ahlâkî değerler alanını düzenleyicidir. Bunları bilmemek veya uygulamamak kural dışı davranışa girer. Bu sosyal içerikli değerler doğrultusunda davranmayanlar dil bilmez, cahil, görgüsüz, sahtekâr, kalleş, uğursuz olarak nitelendirilir.

1.2. Yöneten-Yönetilenler Arasındaki İlişkiler

Geleneği de belirterek töre üzerinde durduktan sonra Babur Şah'dan örneklerle *yöneten, halk* ve birbirlerine karşı yükümlülükleri üzerinde durabiliriz:

1.2.1. Yönetenin Yükümlülükleri

İnsanların bir arada yaşamaya başladıkları zamanlardan itibaren oluşturdukları 'biz-onlar' eksenini, her kültür için giderek karmaşıklaşmaktadır. Türk kültürünü günümüze kuşaktan kuşağa taşıyan değerler arasında 'onlara' tahammül ve hoşgörü, bazen 'bize' zarar verecek kadar güçlü bir şekilde yer almıştır. Sosyal devlette kut sahibi olanın öncelikle âdil olması, töreye uyması ve bunların neticesinde sosyal devleti tesis edebilmesi söz konusudur. Töre, halk (bodun, il v.b.), hak (tuz ekmek hakkı v.b.) kavramları sıklıkla tekrarlanır.

Halka hizmet ederken ve devlet kurarken kimliklere ve kökenlere oldukça vâkîf olan Babur Şah, hiçbir ayırım göstermez, eşitlik ilkesi çerçevesinde farklı bir davranışa girmez; ancak genel davranış özelliklerini gözönünde bulundurarak dikkatli olur. Onları bir arada tutmayı, bir araya

⁸ Padişah: Babur, Timur Bey'in evlâdlarına, saltanata rağmen, *mirza* denilmesine bakarak, kendisine *padişah* denilmesini emreder:215a

getirmeyi amaç edinmiş ve ona hizmet etme anlayışı içerisinde olmuştur. Fethettiği yerlerdeki çevre düzenlemesi, mesela Hindistan'da havuz, hamam gibi halkı biraraya getirmede, sosyalleşmede önemli bir etken olan düzenlemelerde bulunması meydan kültürünün oluşmasına verdiği önemin açık bir delilidir.

Babur Şah'da töre ile ilgili olarak özellikle halkın refahını sağlamak, adalet içinde yaşamasını temin etmek için ona hizmet etme ve iyilik yapması fikri pek çok yerde geçer. Kişilerle ilgili değerlendirmelerde de öncelikle bunlara yer verilir:

“Tünd rahşını minip yildürüben,
İlge özni tanıtıp bildürüben,
Hükmüñ olmak barı ilge cârî
Sözüñ olmak barı yirde kârî
Tâbi'îñ milk-i Horâsân bolmak
Hind ü Çîn almagıñ âsân bolmak
Kulluk u hidmetiñ itmek yıl u ay
Nesli Cuçi vü urug-ı Çağatay” (YÜCEL 1995: 132/20-23)

(*Sert mizaçlı atına binip koşturarak, millete kendini tanıtip bildirerek bütün halk için geçerli hükmün olmak, her yerde okuyan sözün olmak, Horasan mülkünün senin tâbiin olması, Hint ve Çin'i <senin için> almanın kolay olması, ay<larca> ve yıl<larca> <sana> kulluk ve hizmet itmek Cuci nesli ve Çağatay boyu<nun işidir>.*)

“Barı ilge yahşılıg kılğıl ki mundın yahşı yok
Kim digeyler dehr ara kaldı fülândın yahşılıg

Yahşılık ehl-i cihândın isteme Babur kibi
Kim körüptür iy köñül ehl-i cihândın yahşılıg” (YÜCEL1995: 24/4,5)

(*Dünyada filan kişiden iyilik kaldı demeleri için bütün halka iyilik yap; çünkü bundan güzeli yoktur. Ey gönül! Babur gibi insanoğlundan iyilik isteme; çünkü insanoğlundan iyilik görmüştür.*)

“Ulusdın tınmadım ‘ömrümde hergiz lahzaî Babur
Meger ölse bu ‘âlem ehlidin bolgay min âsûde” (YÜCEL 1995: 28/5)

(*Babur! Ömrümde bir an <bile> ulustan rahat nefes almadım; ancak öldüğümde bu insanoğlundan rahat olacağım.*)

Babur Şah'ın amacı nihayetinde halk tarafından sağlıkta ve öldükten sonra iyi adla anılmaktır ve halka da bunu amaç edinmeleri yolunda telkinde bulunur:

“(314b) **Bêgler ve yigitler, ‘her ki** âmed be cehân ehl-i fenâ / ân ki pâyende ü bâkist Hudâ hâhed bud’ **Her kim ki hayât** meclisiga kiriptür âkıbet ecel peymânesidin içküsüdür ve her kişi kim tiriglik menziliga keliptür âhir dünya gamhânesidin keçküsüdür. Yaman at bile tirilgendin yahşı at bile ölgen yahşırak ... Tengri ta’âlâ bu nev saâdatnı bizge nesib kılıptur ve mundak devletni bizge

Turkish Studies

karîb ëyleptür: Ölgen şehîd, öltürgen gâzî. Barça Tengrining kelâmı (315a) bile ant içmek kerek kim hêç kim bu kîtâldın yüz yandurur hayâl kılmagay tâ bedendin cânı ayrılmagunça bu muhârebe ve mukâtaladın ayrılmagay.”

(Ey beyler ve yiğitler, 'Dünyaya gelen her kes ölecektir; kalan ve ebedî olan Tanrıdır.' Hayat meclisine giren her kes, nihâyet ecel kadehinden içecektir; dirilik konağına gelen her kes, nihâyet dünya denilen bu gam evinden geçecektir. Kötü adla yaşamaktansa, iyi adla ölmek daha iyidir. İyi adla ölürsem, ne âlâ; bana nâm lâzım, çünkü vücud ölecektir. Yüce Tanrı bize öyle bir saadet nasîp etmiş ve öyle bir devlet vermiştir ki, ölen şehid ve öldüren gâzîdir. Hepimizin, Tanrının kelâmı ile, and içmemiz lâzım ki, hiç kimse bu muharebeden yüz çevirmeği düşünmesin ve vücudundan canı ayrılıncaya kadar, bu döğüşmeden ayrılmayın.) (ARAT 1987: 356-7)

1.2.2. Yönetilenin (Halkın) Hükümdara Bağlılığı

Yardımlaşma ve dayanışma sadece maddî açıdan ele alınmamalı, düşman karşısında yek-vücut olmak şeklinde de algılanmalıdır. Babur Şah'da bu birlikte hareket etme ve birbirine destek olmayı görürüz:

Yönetenin yönetilenden ne beklediğini Hindistan'a girildiğinde 932 yılına ait *Vekayi*'deki notlarda açık açık kaydeder. Hindistan'ın havası farklıdır, çok sıcaktır, Babur Şah'ın yanındakilerden bir kısmı ölmeğe başlar:

“(294b) Bu cihetlerdin ekser-i bégler ve abdân abdân yigitler köngül salıp édiler. Hindustân'da turmakka râzı emes édiler, belki kéterge yüz koyup édiler. Ulug, yaşlıg, tecribelik bégler mundak sözlerni aytsa, aybî yoktur. Mundak sözlerni hem her kim ayttılar, bu kişide ança akl u hûş bardur kim alar takrir kılıgandın song salâh ve fesâdıga yétkey ve yahş yamanını fark étkey. Barçanı bu kişi özige körüp bir işni kim cezm kıldı, özge aytilgan sözlerni mukarrar îada kılmakning ne mezesi bar? Kîçik kirimdın hod mundak sözler ve mundak (295a) bî-meze raylarning nè takribi bar? Bu garibtür kim kîçik kirimdın bu nevbet Kâbil'din atlanaturganda bir nêççeni yangı bég kılıp édi. Mëning çeşmdaştım bulardın mundak édi kim mën otka, suga kirsem çıksam, bî-tahâşî bular bile kirgeyler ve bile çikkaylar. Mën her sarıga bolsam, alar mëning sarı bolgaylar. Yok kim mëning hilâf-ı maksûdum söz aytkaylar. Her iş ve her mühimni kim barıning kengeş ve ittifâkı bile özümüzge cezm kılduk, keneştin kopmasdın burunrak ol ok ve sözdin kaytkanlar.”

(Bu yüzden, beylerin ve iyi yiğitlerin bir çoğu soğumuşlardı. Hindistan'da kalmağa râzı değillerdî ve hattâ gitmeğe bile yüz tutmuşlardı. Böyle sözlere yaşlı ve tecrübeli beyler söyleseler idi, ayıp değildi. Bunlar bu nevisözleri az söylediler. Bir kimsede bir az akıl ve mantık varsa, kendisine izah edildikten sonra, doğru ve eğriyi seçer, iyi ve kötüyü ayırt eder. Fakat bir adam, kendine göre, verdiği bir karar üzerine hareket ederken, söylenmiş olan sözlerin tekrarlanmasında ne zevk var. Genç ve küçüklerin ise, böyle sözler ve böyle (295a) tatsız fikirleri serdetmelerinin ne münasebeti var. Şurası gariptir ki, bu defâ Kâbil'den hareket ettiğimiz zaman, bunların bir kaç

Turkish Studies

yeni bey olmuşlardı. Ben onlardan, ateşe veya suya girsem ve çıksam, bunların da, çekinmeksizin, benimle girip çıkacaklarını ve hangi tarafa dönersem, onların da benim tarafımdan olacaklarını ümit ediyordum; yoksa ümidim, benim istediklerimin hilâfına konuşmaları ve hepsinin istişâre ve ittifakı ile karar verilen bir iş hakkında, daha istişâreden kalkmadan dönmeleri değildi.) (ARAT 1987: 333)

Bunları düşünerek halkı hemen cezalandırmak yoluna gitmez; tam tersi tereddütleri öğrendiğinde sıkıntıları ortadan kaldırmak için, onları yani beyleri *istişâreye* çağırır ve der ki:

“(295a) Mén dèdim kim: Saltanat u cihângîrlîk bî-esbâb u âlât dest bërmes. Pâdişâhlık u emîrlîk bî-nöker ü vülâyât mümkin èrnes. ... Her kim devlet-hâhdur, mundın song mundak sözlerni aytmasun; her kim tâkat kèltüre almay kèterge yüz koysa barganıdın kaytmasun.” (*Ben: – “Saltanat ve cihangirlik vasıtasız olmaz; padişahlık ve emîrlîk, nökersiz ve vilâyetsiz imkânsızdır. ... İyi niyeti olan hiç kimse, bundan sonra böyle sözler söylemesin. Dayanamayıp, gitmek isteyen de gitsin ve bir daha geri dönmesin.*) (ARAT 1987: 333-4)

1.2.2. Halkın İradesine Saygı

Abidelerde de halkın devleti vardır, bir kağana tabidir, onun için (kağanın emrinde) ülkeler zapteder. Bu kabullenilmiş bir töredir. Bunlar olmadığında sorgular:

“Türük kara kamağ bodun ança timiş: “İllig bodun [ertim; ilim amtı kanı? Kemke iliğ kazganur men tir ermiş]. Kağanlığ bodun ertim; kağanım kanı? Ne kağanka işiğ küçüğ birür men?” tir ermiş.”

(*Türk avam halkı şöyle demiş: “Devlet sahibi (bir) halk (idim; devletim şimdi nerede? Kimin için ülkeler fethediyorum?” der imiş.) “Hakan sahibi (bir) halk idim; hakanım nerede? Hangi hakana hizmet ediyorum?” der imiş.*) (BK, D 8-9)

Bir yerin idaresine ele almaya girişirken halkının kendini isteyip istemediğini gözönünde bulundurur:

“(104a) Uş eli çâre kıla almadılar, Uşnı tapşurdılar. Bittabi vülâyet eli bizni köp tiler êrdiler. ... Uşka kèlip kirgeç Andicanning şark u cenûbıdaki tag u tüz el ü ulusları tamâm kirdiler. Özgendning kim burun fergananing pâytahtı ol êgendür, yahşı korganı bar. Serhadta vâkı boluptur. Êli bizing kullukımıznı kabûl kılıp kişî yeberip manga kirdiler. ... Çün Andican tarafındaki el ü ulus (104b) ve korgan ü vülâyet ekser manga kirdiler. Andicanning eli hem bittabi mēni tiler êdiler, velî çârelerin tapa almaslar êdi.”

(.. Uş halkı, mukavemet edemeden, şehri teslim etti. Vilâyet halkı, şüphesiz, bizi çok istiyordu. ... Uş'u ele geçirince, Endican⁹'ın şark ve cenubundaki dağ ve ovaların halkı tamamen bizim tarafımıza geçti. Eskiden Fergana vilâyetinin payitahtı olan Özgend'in hudut boyunda iyi bir kurganı vardır; halkı bize tâbi olmağı kabûl ederek, adam gönderip idaremize girdiler.Endican

⁹ Bu yer isminin *Andican* mı *Endican* mı olması gerektiği hususunda kesin farklı görüşler bulunmakla birlikte günümüz neşirlerinde *Andican* tercih edilmektedir. R.R. Arat'ta *Endican* olarak tespit edilmiştir.

tarafındaki ahali (104b) kurgan ve vilâyetler bana tâbi oldukları için, Endican halkı da, tabîi beni istiyordu; fakat bir çâre bulamıyordu.) (ARAT 1987: 110)

1.2.3. Protokol

Büyüğün küçüğü, küçüğün büyüğü bilmesi törede, bir arada yaşama gereği yeri olan bir davranıştır. Bunun gereklerini Babur Şah'ın büyük bir titizlik içerisinde uyguladığını görürüz:

“Ol ödke kul kulluğ küñ küñlüğ bolmış erti. İnisi [eç]isin bilmez erti, oğlı kañın bilmez erti. Ança kazanmış, itmiş ilimiz [törümüz erti.”

(O zamanda köleler (bile) köleli olmuş idi, cariyeler (bile) cariyeli olmuş idi. Kardeşler ağabeylerini bilmez idi, oğullar babalarını bilmez idi Onca zengin, onca gelişmiş devletimiz vardı.) (BK, D 18)

“(234b) Âdîne küni rebü'l-âhir ayının sekizinde korgandın çarbâgga çıkıldı. Seşembe küni ayning on ikkisinde Sultân Hüseyin Mîrzâ'ning ulug kızı, Muhammed Sultân Mîrzâ'ning anası, Sultânım Bëgim, kim bu fetretlerde Horezm'ga tüşüp edi, Yılbars (235a) Sultân'ning inisi Esen Kulı Sultân, Sultânım Bëg'ning kızını alıp edi, Kâbil'ga keldiler. Olturgalı Bâg-ı Halvet ta'yın boldı. Ol bâgda tüşkendin song men barıp kördüm. Çün egerçi ediler, ta'zim ü ihtirâmları cihetidin yükündüm. Alar hem yükündiler. Yürüp arada körüşüldi. Songralar dâyim bu kâyideni mer'i tutarlar edi.”

(Cuma günü, Rebiülâhır ayının sekizinde, kurgandan çarbağa çıkıldı. Salı günü, ayın on ikisinde, Sultan Hüseyin Mirza'nın büyük kızı – Muhammed Sultan Mirza'nın annesi olup, kargaşalıkta Harezme gitmiş olan Sultan Begim – Kâbil'e geldi. Yılbars Sultan'ın küçük kardeşi, İsen-Kulı Sultan, Sultanım Begim'in kızını almıştı. Oturmak için, onlara Bağ-ı Halvet tâyin edildi. O bahçeye indikten sonra, gidip onları gördüm. Abla oldukları için, tâzim gösterip, hürmetle eğildim. Onlar da hürmetle eğildiler. Yürüyüp, orta bir yerde görüşüldü. Bundan sonra, dâimâ bu usûle riayet ederlerdi.) (ARAT 1987: 264)

“(200a) Neççe katla hem kim zamâna nâ-hemvârlıkıdın taht u mülk ü nöker ü süderdin ayrılıp alarga (200b) ilticâ elttim, anam hem bardı, hêç nev riâyetî ve şefkatî körmedük. Mëni inim Mîrzâ Hannıng ve anası Sultân Nigâr Hanımning ayn u mamûr vülâyetleri bar edi. Mën ve anam vülâyet hod tursun bir kent ve bir neççe koş ıgesi bola almaduk. Mëning anam Yûnus Han kızı ve mën nebîresi emes mü edim? Ol tabakadın her kim ki mëning servaktınga tüşti eligimdin këlgençe tugkanlıkni ve yahşılıkni becâ keltürdüm. Neçük kim Şâh Bëgim keldiler, Pamgânnı, kim Kâbilning a'lâ yerleridindür, bërdim. Yana her ferzendlik ve hidmetkârlıkta taksirî kılmadım. Sultân Said Han, Kâşgar Hanı, bês altı yayak yalang bile keldi: tugkan inilerim dek körüp Lamgân tümenleridin Mendrâver tümenini bërdim. Şah İsmâil Şeybânî Hannı Mervde alganda Kunduzga kim öttüm Andican vülâyatı mëning sarı bakıp bazı darugalarını kavlap bazı yerlerini berkitip manga kişi yeberdiler, mën Sultân Saîd Hanga barı nökerlerimi tapşurup kömek koşup zâdubûd

Turkish Studies

Andican vülâyetini bağışlap han kılıp yeberdim. Bu tarihkaça hem ol tabakadın her kim ki keldi öz tugkanlarımın özge körmedim. Nêççük kim Çın Têmür Sultân ve Esen Têmür Sultân ve Tohta (201a) Sultân ve Baba Sultân bu târihte mênîng kaşımduurlar – barçanı öz tugkanlarımın yahşırak körüp riâyat u şafkatlar kılıptur mên.”

(Kaç defa, zamanın uygunsuzluğu ve devrin aksiliği yüzünden, taht ve mülk, asker ve adamlardan ayrılıp, onlara iltica etmişim. Annem de onlara gitmişti. Fakat hiç bir itibar ve şefkat görmedik. Benim küçük kardeşim Mirza Han'ın ve annesi Sultan Nigâr Hanım'ın zengin ve mâmur vilâyetleri vardı. Ben ve annem ise, vilâyet bir tarafta dursun, bir köy ve birkaç kuş sâhibi bile olmadık. Annem Yunus Han'ın kızı ve ben de onun torunu değil mi idim. O âileden bana iltica eden herkese, elimden geldiği kadar, kardeşlik ve insanlık vazifesini yerine getirdim. Nitekim Şah Begim geldiği zaman, Kâbil'in en iyi yerlerinden olan Pamgan'ı ona verdim ve her türlü oğulluk ve hizmette kusur göstermedim. Kâşgar hanı Sultan Said Han, beş-altı yaya ve çıplak adam ile, geldi. Ona da küçük kardeşlerim gibi bakıp, Lemgan tümenlerinden Mendrâver tümenini verdim. Şah İsmail Merv'de Şıbanî Han'ı ele geçirdiği zaman, Kunduz'a geçmişim. O vakit Endican vilâyeti benim tarafımı tutup, bâzıları valilerini kovarak, bir kısmı da buldukları yerlere kapanarak, bana adam gönderdiler. Ben bütün adamlarımı, yardımcı kıt'alarla birlikte, Sultan Said Han'ın emrine verip, asıl vatanım olana Endican vilâyetini ona bağışlayarak, onu oraya han yapıp gönderdim. Ondan sonra da bugüne kadar o âileden gelen her kese kendi öz kardeşlerimden farksız muamele ettim. Nitekim Çın-Timur, İsen-Timur Sultan, Tohta-Bugra Sultan ve Baba Sultan bugün de benim yanımda bulunuyorlar. Hepsine, kendi öz kardeşlerimden daha iyi muamele edip, itibar ve şefkat göstermekteyim.” (ARAT 1987: 221)

1.3. Bilgi ve Bilimsel Metot ve Bilgi Paylaşımı: Kingeş

Sosyal olmanın başında iletişim, konuşmak, bilgi paylaşımı, savaş değil diyalogla meseleleri halletme gelir. Babur Şah da bu görüştedir ve iyi bir siyasetçidir. Konuşarak meseleleri çözmek tarafındadır. Bilindiği üzere *kiñeş*–“müşavere etmek, görüş almak” Türk yönetim sisteminde önemlidir. Timür Han'da ve öncesinde görülür. Babur Şah da devam ettirmektedir:

“ (60b) ... Tangdın burunrak Merginân'dın bir yıgaçığa yêtkende Veys Bêg ve bazı tereddüd kılıp arzga yêtkürdiler kim: ‘Ali Dost nê nev yamanlık kılğan kişidür! Arada bir nevbet êkki nevbet kişî barmay kelmey güft-ü-gû ve ahd u şart bolmay nê i'timâd bile baradur biz?’ Fi'l-vâki' terüddüdlerning vechi bar êrdi. Bir zamân turup kengeş kılduk. Âhir munga karâr taptı kim bu tereddüdlerning egerçi vechi bar, velî (61a) mundın burunrak kerek êrdi.”

(Sabahtan bir az evvel Merginan'dan bir yıgaç mesafeye geldiğimiz vakit, Veys Bey ve diğer bâzıları tereddüt ettiler: - “Ali Dost, birçok kötülükler yapmış bir adamdır. Arada bir-iki defa elçi gidip gelmeden, konuşma, ahd ve şart yapılmadan, ona nasıl bir itimatla gidiyoruz” - dediler. Hakikaten tereddütleri yersiz değildi. Bir az tevakkuf ederek, müzakere ettik. Nihayet şuna karar verdik.) (ARAT 1987: 64)

“(208a) Şâh Bêg bile Mukîm'ga kişiler ve hatlar yeberildi kim sizning sözüngiz bile keldük. ... Kêling nê tavr kim salâh-ı devlet bolsa, sizning ittifâk u savâb-dîdengiz bile karâr bêreli. Hat yêtmekdin ve bizni tilemekdin münkir bolup rüstâiyâne ü dürüst cavâblar yeberdiler.”

Turkish Studies

(Şah Bey ile Mukim'e: - 'Sizin sözüünüz üzerine buraya geldik. ... Geliniz, devletin salâhı için, ne şekilde hareket etmek lâzımsa, sizin ittifak ve tasvibiniz ile bir karar verelim' diye, mektuplar gönderildi. Onlar ise, mektup yazdıklarını ve bizi istediklerini inkâr ederek, kaba ve sert cevaplar gönderdiler.) (ARAT 1987: 230-1)

Humayun'a işleri yürütmesi ile ilgili nasihatlerde bulunurken halka karşı sorumlulukları, onlara karşı özenli olması, sözlerinin anlaşılır olması için gerekli itinaı göstermesi ve özellikle danışma ve fikir paylaşımı yani *kineş/istişare* üzerinde durduğu görülür:

“(349a) Yana mên değen dök bu hatlaringni bitip sên ve okumay sên, nè üçün kim eger okur hayâl (349b) kılsang édi, okuy almas éding.okuy almagandin song elbette tagyîr bërür éding. Hattingni ok teşvîş bile okusa boladur, velî asru muğlaktur. Nesr-i mu'ammâ hêç kişi körgen émes.... Mundın narı bî-tekellûf ü revşen ü pâk-elfâz ile biti; hem sanga teşvîş azrak bolur ve hem okuguçığa. Yana ulug iş üstige bara sên. İş körgen ra'y u tedbîrlig bégler bile kengeşip alarning sözi bile 'amel kılğay sên eger méning rızâmni tiler sên, halvetnişinlikni ve él bile kem-ihtilâtlıkni bertaraf kılğil. Künde ikki nevbet iningni ve béglerini ihtiyârlarına koymay kaşingga çarlap her maslahat bolsa kengeşip bu devlethâhlarıning ittifâkı bile her sözüne karâr bergey sên.”

(Sonra, dediğim gibi, yazdığın mektûpları okumuyorsun. Çünkü, eğer okumak istesen bile, okuyamazdın; okuyamayınca, elbette değiştirirdin. Mektûbunu ancak müşkilâtle okumak mümkündür; fakat çok muğlaktır. Mensûr muammâyı hiç kimse görmemiştir. ... Bundan sonra tekellüfsüz, açık ve basit sözlerle yaz; sana da zahmet az olur, okuyana da. Büyük bir iş için gidiyorsun; iş görmüş, fikir ve tedbir sâhibi beyler ile istişare edip, onların sözü ile hareket etmelisin. ... Eğer benim memnuniyetimi istiyorsan yalnızlığı ve halktan uzak bulunmağı bırak. Günde iki defa küçük kardeşin ve beyleri, ihtiyarlarına bırakmayarak, huzuruna çağırıp, nasıl bir iş olursa olsun, istişare ile bu sâdık dostlarla birlikte karar vermelisin.) (ARAT 1987: 396-7)

Halkın huzurlu ve mutlu olması için yönetimin bilgili, kendinden ziyade halkını düşünen ve birbiriyle danışarak iş yapan kimseler olması gerekir. İdarî sistemde görevlendirileceklerin, bilgili, fikir ve hüner sahibi, güvenilir, dürüst, adaletli, iş bilir kişiler olmasına özen gösterilir. Atamalarda bu hususlar dikkate alınır; çünkü devlet yönetiminde danışma son derece önemlidir. Emrindeki askerin ve aldığı vilayetin “*tanzim, tensik, zabt ve rabt*” ile yakından meşgul olur, kişilerin vaziyetlerine göre uygun vilayet, yer, rütbe (*eşik ihtiyarlığı, beylik, mukarreblik, içkilik, sadırlık, tahsildarlık, hazinedarlık, muhtesiplik, bölük bağışları*).

“(18a) Bu mühimmâtdın fârig bolgandin song çerig ve vülâyâtning tertîb ü nasakı ve zabt u rabtıga iştigâl körsetildi. ... Ömer Şeyh Mirza'nın özge bégleri ve yigitleriga her kaysı ferâhvâr-ı hâlları vülâyât ve yer ve möçe ve cerge ve vech-i istikâmet mukarrar ve muayyen boldı.”

Turkish Studies

(*Bu ağır ve önemli işlerden kurtulduktan sonra, asker ve ilin tanzim ve düzenlemesi, zabt ve rabtı ile ilgilenildi. ... Ömer Şeyh Mirza'nın diğer bey ve yiğitlerinin her birine, durumlarına göre, iygin vilayet, yer, rütbe, bölük verildi ve bulunacakları yerler belirlendi.*) (ARAT 1987: 17)

Bey yetiştirilmesine önem verirdi. Baysungur Mirza'nın şehadeti üzerine onun nesebinden bahsederken:

“(69a) Andın hêç evlâd kalmadı. Husrev Şahka këlgen mahalda abagası Sultân Halil Mirza'ning kızını aldı. Özge hatun u guması yok êdi. Andak istiklâl bile saltanat kılmadı kim bir kişini öz alıdın ulgaytıp muteber bêg kılmış bolgay. Bêgleri ata abagasının (69b) ok bêgleri êdi.”

(*Hiç çocuğu kalmadı. Husrev Şah'a geldiği vakit, amcası Sultan Halil Mirza'nın kızı ile evlendi. Bundan başka kadın ve odalığı yoktu. Kendisi yalnız başına saltanat sürmediği için, hiç kimseyi kendi eli ile yetiştirip büyüterek, muteber bir bey yapamadı. Beyleri babasının ve amcasının beyleri idi.*) (ARAT 1987: 73)

Özellikle beylerden kurulan *kineş* meclisi idarede önemlidir. Tek kişinin karar vermesi söz konusu değildir. Hemen her olaydan, hareketten önce Hatırat'ta danışma kurulunun iş başında olduğu görülür. Daha *Kutadgu Bilig*'de ortaya konulan, “*Dinle, Tanrıdan insanlara haber getiren nebî ne der: her yapılacak işe meşveret ile çâre bulunur.*”(KB 5651); “*İnsan her işini yakını ile danışmalıdır, her türlü iş danıma yolu ile halledilir.*” (KB 5652); “*İnsan kendi işini iyice bilemez; onu başkasına danışarak yapmak faydalı olur.*” (KB 5656); “*Ne gibi bir iş yapmak istersen, onu başkalarına danış; danışmayan kimseye karışma, ondan uzak dur.*”(KB 5659) prensibi Babur Şah'da da uygulanmaya devam eder, genellikle *kineş* meclisinden çıkan görüşler doğrultusunda hareket eder. Babur'un zaman zaman bu görüşlere uymadığı; ama yine de kurulun kararının uygulandığını Hatırat'tan öğrenebiliyoruz. Elbette böyle bir yönetim sisteminde etrafındaki beylerin itaatkârlığı ve paylaşımcılığı aranılan özelliktir:

“(81a) Mundak işlerni bêgler öz başı bile hanıdın pâdişâhıdın bî-vukûf kıla başlasa, pes hanlıkıga ve pâdişâhlıkıga nè i'tibâr?”

(*Böyle işleri beyler, han ve padişahlarının haberi olmadan, kendiliklerinden yapmağa başlarsa, hanlığın ve padişahlığın ne itibarı kalır.*) (ARAT 1987: 85)

Babur Şah temkinlidir, yaptıklarından kendisine bağlı kişilere haberdar eder, yapmak istedikleri konusunda da daima danışır:

“(74a) Mëning ve mëning devlethâhlarımnıng bu yaraşdın aslen ilm ü habarları yok êdi ve bizler bu sûratka aslen rızâ êrmes êrdük. Çün êkki ulug bêg, bu êkki merdek êdi, eger bularıng sözige kulak salmay sulh salmasa özge ihtimâlları hem bar êdi.”

(*... Benim ve bana candan bağlı adamların bu barıştan hiç malûmat ve haberleri yoktu ve biz bu şekle hiç razı değildik. Bu iki herif bizim iki büyük beyimiz oldukları için, bunların sözüne kulak asmayarak, sulh yapılmadığı takdirde, başka şeyler yapmak ihtimalleri de vardı.*) (ARAT 1987: 77)

Turkish Studies

Berberindekilerle aynı fikirde olmadığında da, düşüncelerini dikkate alarak değerlendir, çoğunluğun kararına uyar. Demokratik bir anlayış içerisinde:

“(72b) Kün êkki namâz arası bolgan êdi kim Tembel’ning karası Nevkend sarıdın peydâ boldi. Akasıning mundak yengil kêtkenidin ve bizing mundak ıldam yêtkenimizdin dang u mütehayyir bolup tura kaldı. Dêdük kim ‘Hudây munı mundak kêtürdi. Atıning boynı katıp kéliptür. Yürüp êlig koşkandın kèyin kèyin Têngri râst kêtürse birisi çıkmas.’ Veys Lâgarî ve yana bazılar dèdiler kim: ‘Kün kèç boluptur. Bu kün bolmasa tangla ka (73a) yanga bargusıdur? Sabâh her kanda bolsa uçratur biz.’ Dêp fi’l-hâl êlig koşmaknı salâh kôrmey êdiler. Uşmundak kapu këlgen ganîm hêç nev mutazarrır bolmay uçraştı.”

(Akşama doğru Tenbel’in karaltısı Nev-kend tarafından görüldü. Ağabeyinin böyle kolayca gitmesinden ve bizim de böyle çabuk gelmemizden, şaşırıp kaldı. Biz: - “Bunu Tanrı böyle rast getirdi. Atları çok yorulmuştur. Şimdi üzerine yürürsek, Tanrı rast getirirse, hiç biri kurtulmaz” – dedik. Veys Lâgarî ve diğer bazıları: - ‘Gün geç olmuştur. Bugün olmasa bile, sabah nereye gider. Sabahleyin nerede ise buluruz’ – dediler ve hücum etmeyi münasip görmediler. Böylece kapıya gelen düşman, hiçbir zarara uğramadan, kurtuldu.) (ARAT 1987: 76)

2. Hizmet Edene Hakkının Ödenmesi

2.1. Adil Olmak ve İyi Kanun Yapmak

Huzur içinde bir arada, bağımsız sosyal bir varlık olarak yaşamanın gereği düzen, yasalar ve adalettir. Hukukta idam cezası, hapsedme, bedeni zedeleme, zindan atma, ceza (çoklukla Çingiz yasası), yerine göre af, suçluyu kanlısına teslim etme uygulanır. Toplumsal-siyasî düzeni oluşturmada ve devam ettirmede töre, yosun (örfî hukuk), emniyetin tesisi, âdil kanunlarla idare, ekonomik dengeler önemlidir. *Abideler*'de, *Kutadgu Bilig*'de, Nizamü'l-Mülk'ün *Siyâsetnâme*'sinde de hep zikredildiği gibi Babur Şah devletinde de bu umdelere riâyet edilir.

Babur Şah eserlerinde sık sık âdil olmaktan bahseder. *Vekayi*'de yer verdiği şahıslar hakkında değerlendirmelerde bulunurken onların halka adaletli davranıp davranmadığından, erdem ve hüner sahibi olup olmadıklarından bahseder. Adil olmayan ve erdemsiz, hünersiz kişileri eleştirir.

“(61a) Uzun Hasan ve Sultân Tembel vülâyet êliga bisyâr zulmlar ötkerip yaman ma’âş kılıp êdiler. Vülâyet êli tamâm menı tiler êdiler. (63b) Çün ahd kılılıp êdi, cân u mâlga zarâr u noksân yêtürmey Kara Tekin yolu bile Hisâr sarıga (64a) icâzet bërildi. Ma’dûdı bile Hisâr’ga bardı. Özge tamâm nökerleri ayrılıp kaldılar. Bu fetretlerde bizge ta’alluk êlgünni ve Hoca Kadı ve muta’allıklarını tutkan, talagan bular êdiler. Bazı bægler bile ittifâk kılıp sözni munga koyduk kim, munça çugulluk ve buzukçılık kılğan ve munça bizge ta’alluk mü’min ü müselmnnı tutkan, talagan bu cemâ’at êdiler. Özlerning bæglerige nê vefâ kıldılar kim bizge vefâ kılğaylar? Bularnı tutursak, nê ayb bolgay? Bî-tahsîs bizin közümüzning utrusıda bizing atımıznı minip bizin tonumıznı kèyip bizing koyumıznı yêp yürügeyler. Munga hod kim tahammül kıla algay? Eger terahhum kılıp tuturulmasa ya talatılmasa bizing bile kazaklıklarda ve mihnetlerde bolgan cemâ’atnıng hâzır tanıgan mâllarıga bârî fermân bolsa kim êliglerige kirse uşmunça bile tutulsalar minnetler tutsalar

kerek. Fi'l-vâki ma'kûl köründi. Fermân boldı kim bizing bile bolgan tanıgan nêmelerini alsunlar. Egerçi ma'kûl ve müvecceh êdi, bir neme şitâb bolmış. Cihângîr Mîrzâ dek mâzî yanımızda olturup êlni (64b) mundak yürütmek hêç ma'nâsı yok êdi. Mülkgîrlikde ve memleketdârılıkta egerçi bazı işler zâhirde ma'kûl ve müvecceh körünür, velî her işning zımnında yüz ming mülâhaza vâcib ü lâzımdur. Uşbu bî-mülâhaza hüküm kılğanımızdın nê mikdâr şer ü fitneler koptı!”

(Uzun Hasan ve Sultan Ahmed Tenbel, vilâyet ahalisine pek çok zulüm yapıp, fena muamele etmişlerdi. Vilâyet ahalisinin hepsi beni istiyordu. ... Uzun Hasan ile ahd yapılmış olduğundan, can ve malına zarar ve ziyan dokundurmadan, Kara Tigin yolu ile, hisar tarafına gitmesine müsaade edildi. Birkaç adamı ile Hisar'a gitti. Diğer bütün adamları, kendisinden ayrılarak, yanımızda kaldılar. Bu karışıklıkta bizim adamlarımızı tevkif eden ve soyan bunlardı. Bazı beylerle istişareden sonra, bunlar hakkında şu karar verildi: - 'Bu kadar fesat ve bozgunluk yapan ve bize taallûku olan bu kadar mü'min ve müslümanı tutup soyan bunlardı. Kendi beylerine ne vefa ettiler ki, bize sadakat gösterebilirler. Bunları tevkif ettirerek, mallarını zaptettirirsek ne olur. Bunların bizim gözümüzün önünde, bizim atımıza binip, bizim giyeceğimizi giyip ve bizim ekmeğimizi yiyip durmalarına kim tahammül edebilir? Eğer kendilerine merhamet edip, onları tevkif etmeden ve mallarını zaptettirmeden, yalnız kazaklıklarda ve mihnetlerde bizimle beraber bulunanların mallarını geri almalarına müsaade edilirse, bu kadarla kurtulabildiklerine şükretmeleri lâzımdır.' Filvaki bu makul görüldü ve bunların kendilerine ait eşyalarını almaları emredildi. Gerçi bu karar makul ve doğru idi ise de, biraz aceleci verilmişti. Cihangir Mirza gibi bir düşman yakınımızda bulunduğu bir sırada, bunları (64b) bu şekilde ürkütmenin hiçbir mânası yoktu. Memleketler alma ve idarede gerçi bâzı işler zâhirde makul ve doğru görünür; fakat karar üzerine yüz bin mülâhaza lâzımdır. İyice düşünmeden verdiğimiz bu karardan ne kadar karışıklık ve fitneler çıktı.) (ARAT 1987: 64, 67)

İnsanların birbirine verdiği söz, ahd önemlidir. Kurallarına uyulur.

Sosyal düzeni sağlamak için halkın emniyetini temin etme işlerinin başında gelir.

“(120b) Kahmerd'ning Ecer atlıg dere korganıda üy êlni (121a) bërkitip yana bir maslahat rûy bërse anga köre amel kılğay biz.”

(Niyetimiz Kâhmerd'in Ecer adlı dere kurganında âile ve adamlarımızı emniyete almak ve sonra, vaziyete göre hareket etmektir.) (ARAT 1987: 130)

“(70b) Çün kış yavuklaşp êdi, yazıda aşlık tölük kalmaydur êdi. Uzkendüstige barurnı maslahat körmey Andican'ga mürâcaat kılıldı. Nêççe kündin song kengeşip sözni munga karâr bërildi kim Andican'da kışlamakdın ganîm kişisige hêç zarâr u âsibî yêtmes, belki ogurluk ve kazaklık bile küçletmekining ihtimâlî bardur. Bir yerde kışlamak kerek kim çerig êli aşlıksızlıktın âciz bolmagay ve ganîm kişisige hem kabal yosunlug âcizliği bolgay.”

(Kış yaklaştığından, ovada erzak kalmamıştı. Onun için, Uzkend üzerine yürümeyi muvafık görmeyerek, Endican'a dönüldü. Birkaç gün sonra, danışılıp, şuna karar verildi: Endican'da kışlamamızdan düşmana hiçbir zarar ve ziyan gelmez. Belki de hırsızlık ve kazaklıkla o bizi tâciz edebilir. Öyle bir yerde kışlamalı ki, hem asker erzaksızlıktan sıkıntıya düşmesin, hem de düşman, muhasara edilmiş gibi, tâciz edilebilsin.) (ARAT 1987: 74)

Turkish Studies

Bu sistem içerisinde yöneticinin çeşitli görevleri bulunmaktadır:

a. Toplum düzenini sağlamak: Humayun'a yazdığı bir görevlendirme mektubunda onun toplum için yapması gerekenlerden birinin de barışı sağlamak, hırsızlığı, aç gözlülüğü ortadan kaldırmak olduğunu görürüz:

“(358b) Ogrı bile kazaknı men' kılğıl. Arada tüşken sulh işini berhem urmasun. Yana bu êdi (359a) kim Kâbil vülâyetini hâlise kıldım; oğlanların hêçkim tama' kılmağay siz.”

(Hırsızlık ile çapulculuğun önüne geç. Tesis edilen barış bozulmasın. Ve de Kâbil vilayetini kendi özel mülküm yaptım; çocuklardan hiçbiriniz aç gözlülük etmeyiniz.)

Orhun Abidelerinde barış ve uyumlu geçinmenin akıllı işi olduğu vurgulanır:

“Bil<g>e kağan ermiş, alp kağan ermiş; buyrukı yeme bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç. Beğleri yeme bodunu yeme tüz ermiş. Anı üçün ilig ança tutmuş erinç, ilig tutup törüg itmiş.”

((Onlar) akıllı hükümdarlar imiş, cesur hükümdarlar imiş; (emirleri altındaki) kumandanları da akıllı imişler şüphesiz, cesur imişler şüphesiz. Beyleri de halkları da barış ve uyum içinde imişler şüphesiz. Onun için devleti öylece yönetmişler şüphesiz; devleti yönetip yasaları düzenlemişler.) (KT, D3)

“Neñ yılsığ bodunka olurmadım. İçre aşsız, taşra tonsuz, yabız yablak bodunta üze olurtum.... Türuk bodun üçün tün udımadım, küntüz olurmad<ım>. İnım Kül Tigin birle, eki Şad birle ölü yitü kazgantım. Ança kazganıp birki bodunuğ ot sub kıldım. Men [özüm kağan olurtukuma, yir sayu] barmış bodun, ölü yitü, yadağın yalañın yana kelti. Bodunuğ iğideyin tiyin yırgaru Oğuz bodun tapa, ilgerü Kıtany Tatabı bodun tapa, birgerü Tabgaç tapa uluğ sü eki yeğir[mi süledim...Anta] kisre, Teñri yarlıkazu, kutum bar üçün, ülüğüm bar üçün, ölteçi bodunuğ tırgürü iğittim. Yalañ bodunuğ tonluğ çıgany bodunuğ bay kıldım. Az bodunuğ üküş kıldım.”

((Ben) hiç de zengin ve müreffeh (bir) halk üzerine hükümdar olmadım. (Tam tersine) karnı aç, sırtı çıplak, yoksul ve sefil (bir) halk üzerine hükümdar oldum.... Babamızın, amcamızın kazanmış oldukları halkın adı sanı yok olmasın diye, Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmam. Kardeşim Kül Tigin ile, iki Şad ile (birlikte) ölesiye yitesiye çalıştım, çabaladım. Öylece çalışıp çabalayıp birleşik halkı ateş (ile) su (gibi birbirlerine düşman) etmedim. Ben kendim hükümdar olduğumda, her yere gitmiş olan halk, öle yite, yayan yapıldak dönüp geldi. Halkı besleyip doyurayım diye kuzeyde Oğuz halkına doğru, doğuda Kitay (ve) Tatabı halklarına doğru, güneyde (de) Çin'e doğru on iki kez büyük ordu sevk ettim. ... Ondan sonra, Tanrı esirgesin, ilâhî lûtfum olduğu için, kismetim olduğu için, ölecek halkı diriltip doyurdum. Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin kıldım. Sayıca az olan halkı çoğalttım.) (KT, D26-30)

b. Maiyetindekilerin rahatını, kalacağı yeri temin için tedbirler almak:

“(356a) Bâgning etrâf u cevânibide bēglerge ve içkilerge yerler ve yurtlar ta'yîn boldı kim özleri üçün 'imâratlar ve bâğlar salgaylar.”

(Bahçenin etraf ve civarında bey ve ilçilere kendilerine bina ve bahçeler yaptırmaları için, yer ve yurt tayin edildi.) (ARAT 1987: 403)

Turkish Studies

“(144b) Çün Semerkand ve Hisâr ve Kunduz’dın kalın el ve ulus Kâbil vülâyetiga kâlip édiler, maslahat andak körüldi kim Kâbil muhakkar yêrdür, seyfidür, kalemî emes, barça elge yarmak had yetkürüp bolmas. Bu el ve ulusning köçlerige birer neme aşlık bêrip çerig ve çapkunga atlanılgay. Söz munga karâr tapıp Kâbil ve Gazna vülâyet ve tevâbi’ıga ottuz ming hârvâr aşlıg tahmîl boldı. Kâbil’ning der-âmed ve hâsılını bilmey mundak küllî tahmîl bolgan üçün vülâyet haylî harâb boldı... Sultân Mes’ûdî Hazârasıga kalın koy ve at salıldı. Tahsildârlar yêberildi. Nêççe kündin song tahsildârların habar keldi kim Hazâreler mâlnı (145a) bêrmey serkeşlik makâmıdadurlar. Mundın burunrak hem nêççe nevbet Gerdiz ve Gazna yollarını urup édiler. Bu cihetlerdin Sultân Mes’ûdî Hazâra’nı çapa atlanıldı.”

(Semerkand, Hisar ve Kunduz’dan kalabalık bir kütle Kâbil vilâyetine gelmiş bulunuyordu. Onun için: - ‘Kâbil küçük bir yerdir; kalemden ziyade kılıçla idare edilir. Bütün halka da tahsisat yetiştirmek imkânsızdır. Bu halkın âilelerine bir mikdar yiyecek te’min edilerek, asker akına çıkmalıdır’- fikri muvafık görüldü ve buna karar verip, Kâbil ve Gazne vilâyet ve civarına, otuz bin eşek yükü kadar zahîre, vergi kesildi. Kâbil’in gelirini ve hâsılâtını bilmeden, bu kadar çok vergi kesildiği için, vilâyet çok ağır bir vaziyete düştü... Sultan Mes’udî hezaresine bir çok koyun ve at vergisi kesildi ve tahsildarlar gönderildi. Birkaç gün sonra, tahsildarlardan, hezaresinin, malı vermeyerek, isyan ettikleri haberi geldi. Bundan bir müddet önce de, birkaç defa Gerdîz ve Gazne yollarına baskın etmişlerdi. Bu yüzden, Sultan Mes’udî hezaresine akın etmek için, harekete geçildi.) (ARAT 1987: 156-7)

“(205b) Mîrzâların ana, egeçi, singili ve haremleri ve hazâyini tamâm Kal’a-i İhtiyâreddin’de édi kim Ala Korgan’ga meşhûrdur. Mîrzâlar kêç şehrga yeterler. Yarım kêçegeçe atlarını tındurup uyuhlarlar. Seher vaktı salıp têprerler. Korgan bêrkütürni hod hayâl kıla almaslar. Munça fırsat ve fursada ana, egeçi, singilni ve köç ve oğlan uşaknı hem alıp çıkmay Özbekning esîrlîkige taşlap kaçarlar. Korganı hâtırhâh zabt u ser-encâm kılmaydurlar édi.”

(Mirzaların anneleri büyük ve küçük kızkardeşleri, karıları ve hazinelerin hepsi, Ala-Kurgan diye meşhur olan Kal’a-i İhtiyareddin’de bulunuyordu. Mirzalar geceleyin şehre vâsıl olurlar ve gece yarısına kadar, atlarını dinlendirerek, uyurlar ve seher vaktinde şehri bırakıp giderler. Kurganı tahkim etmeyi de düşünemezler. Annelerini, büyük ve küçük kızkardeşlerini, âile ve çocuklarını da beraberlerine almadan, böyle bir zamanda ve böyle himâyesiz bir vaziyette, onları özbek esaretine bırakıp kaçarlar.... kurganı, icap ettiği gibi, mazbut ve müstahkem bir hâle koymamışlardı...) (ARAT 1987: 227-8)

2.2. Eşitlik

Babur Şah’ın insanlarla ilişki kurarken onların mevkilerine önem vermediğini görmekteyiz; ancak etnik kökenlere dikkat etmektedir. Hatıratında grupların, şahısların kökenini belirtmekte, umumî ırk/etnik köken özelliklerini kişilerle ilişkilendirmektedir. *Biz-onlar* şeklinde kesin bir tavır

sergilememesine rağmen bazı çekinceleri de bulunmaktadır. Moğol'a bakışı, Özbek, Türk nitelendirmeleri dikkat çekicidir. Kendisini Timürlü olarak zikermese de öyle görmekte, dolayısıyla nesil fikri onda öne çıkmaktadır. Moğollarla ilgili görüşleri:

“(64b) Hemîşe yamanlık ve buzukçuluk Mogul ulusıdın bola kèlgendür. Uşbu târihkaça beş nevbet mëning bile yağıktılar. Andak êmes kim mëning bile bî-münâsebetlık cihetidin yağıkmuş bolgaylar – mundak hareketlerni öz hanlarığa mukarrar kıldılar.”

(*Kötülük ve bozgunluk daimâ Moğul ulusundan çıkagelmiştir. Şimdiye kadar benimle beş defa düşman oldular. Düşman olmalarının sebebi benimle anlaşamadıklarından dolayı değildi. Kendi hanlarına karşı da birkaç defa bu şekilde hareket ettiler.*) (ARAT 1987: 68)

Tövbe fermanında Türk, Tatar, Tâcık, Arap, Acem, Hindli, Farslı, sipahi, reaya ve bütün milletler ile âdem oğullarından, padişahın kereminin gölgesinde yaşamak isteyenlere hitap vardır. Daha önce de Moğol adı da eserin çeşitli yerlerinde geçer.

3. Vergilendirme, Yardım ve İyilik Etmek, Ganimet Paylaşımı

3.1. Vergilendirme (*Birgü* verme):

Zekât toplumda sosyal yapıyı koruyucu ve iyileştirici, sosyal adaleti ve dengeyi sağlayıcı, kamu yararı niteliğindeki bazı harcamalara katılımdır; ancak, tek aracı kurum da değildir. Sosyal yardımlaşma ve dayanışma içerir. Bu konuda her ayrıntı düşünülmüştür. Dönemin zenginlik ölçüleri (servet ve zenginlik maddeleri) değerlendirilerek bir tür vergilendirme sistemi getirilmiştir. Hz. Peygamber döneminde ve daha sonraki dönemlerde sahalarına göre de zekâta tabi mallar, zekât nispetleri, zekât gelirinin toplanması ve dağıtım usulü konusundaki uygulamalarda farklılıklar bulunmaktadır. Biz burada Hz. Peygamber dönemindeki uygulamalarda sonradan islam bilginlerinin zekâta tabi mallar, zekât nispetleri, toplanması ve nerelere sarfedileceği konusunda ilmihallerle karşılaştırarak Babur'un değerlendirmelerindeki farklılıkları ortaya koymaya çalıştık.

Vergi verecek kadar malı olan için, ki şeriatça bunun sınırı belirlenmiştir, *birgü*(zekât/vergi) farzdır. Toplum varlığının sağlıklı olarak devam ettirilebilmesi için toplum denge ve barışının temin edilmesi gerekir. Bu toplumu meydana getiren fertler arasındaki duygusal iletişimi olumsuz anlamda etkileyebilecek unsurların giderilmesiyle, refah düzeyinin geliştirilmesiyle ve dengeli bir gelir dağılımı ile gerçekleştirilebilir. Bunun yanı sıra fertlerin birbirlerinin haklarını gözetmesi sosyo-ekonomik açıdan da gereklidir. Türk toplumunda çok eski dönemlerden beri eşit bir dağılım, yardımlaşma, vergi töre gereği var olan bir düzendir. Bu konuda ıstılahlar oluşmuştur. İslamî dönemde töreye de çok yakın olan şer'î yasalardaki sistemle ayrıntılandırarak birleştirilmiştir.

Babur Şah, merkezî bir devlet sistemi kurmaya ve vergi sistemini düzeltmeye çalışır. Her şey, mal, hazine tespiti ve taksimi, yapılan ihsanlar, verilen hediyeler kayda alınmaktadır. Oğullarına, en yakınlarına dahi verdiği hediyeleri kaydettirir:

“(296b) Hümâyûn'ga çârkab ve kemer-i şimşîr ve altun egerlig topçak, Çın Têmür Sultân'ga ve Mehdi Hoca'ga (297a) ve Muhammed Sultân Mîrza'ga hem çâ[r]kab ve kemer-i şimşîr ve kemer-i hançarlar in'âm boldı. Yana béglerge ve yigitlerge ferâhver-i hâlları kemer-i şimşîr ve kemer-i hançer ve hil'atlar in'âm boldı, neçük kim mücmeli munda mestûrdur.”

Turkish Studies

(*Humayun'a işlemeli bir gömlek (çârkap), kemerli bir kılıç ve altın eğerli bir cins at, Çın-Timur Sultan, Mehdi Hoca ve Muhammed Sultan Mirza'ya işlemeli gömlek, kemerli kılıç ve kemerli hançerler ihsan edildi. Beylere ve yiğitlere de, vaziyetlerine göre, kemerli kılıç, kemerli hançer ve hil'atler bağışlandı. Nitekim listesi burada yazılıdır...*) (ARAT 1987: 335)

Yine kendi tasarrufu altında bulunan Bihre'den Behâr'a kadar vilayetlerin gelir listesini *Vekayî*'de (292a) görebilmekteyiz.

“(60a) Hocend bir muhakkar yêr, ... Bir yarım yılge yavuk ehl ü ‘ıyâl bile anda êduk. Ol müselmânlar hem bu müddette imkânı barıça harc tartmakda ve hidmet kılmakta taksîr kılmadılar.”

(*Hocent küçük bir yerdir. ... Bir buçuk senedir adamlarımız ve âilelerimiz ile orada idik. Bu müddet zarfında oradaki Müslümanlar, imkân dahilinde, haraç vermekte kusur etmediler.*) (ARAT 1987: 63)

Babur Şah vergi almada islamî şartlara da uymuştur. Babur Şah'ın bu konudaki çalışmalarını İslâmın beş farzını, dönemin şartlarını da gözönüne alarak kaleme aldığı fıkıh kitabı *Mübeyyen der Fıkh*'da görmekteyiz. Eserin III. bölümü Kitabü'z-zekât'tır (SEYHAN 2004). Bu bölüm vergi sistemini belirleyen dinî ve hukukî bir çalışma olması bakımından önemlidir. Zekat kitabı 9 alt bölüme ayrılır: 1. Zekat Şerâytiniñ Beyânı, 2. Zekat Mallarınıñ Beyânı, 3. Nakdîne Beyânı, 4. Sevâyım Beyânı, 5. Ticâret Emvâlı Beyânı, 6. Zekat Ferâyiziniñ Beyânı, 7. Zekat Masârıfınıñ Beyânı, 8. Zekat Almas Kişilerinñ Beyânı, 9. ‘Öşr ü Harâc Beyânı.

Zekât için *birgü* “vergi” kelimesinin de kullanılması bu bakımdan önemlidir. Ele geçirdiği bölgelerin ekonomisini ayrıntılarıyla incelemiş, halk için para bulmak gerektiğini hep ifade etmiştir.

Mübeyyen'de esas olarak zekât terimi kullanılmaktadır. *Birgü* “vergi” kelimesi iki yerde, *birgülik* “verilmesi gereken vergi miktarı” da dört yerde geçer ve bire bir zekât karşılığıdır:

Biği kul mâlıga zekât birür,

Ruhsat er birse birgü kulga êrür (M 1292)¹⁰

(*Beyi kul malı için zekât verir, eğer izin verirse vergi kula düşer.*)

Mübeyyen'e göre dört çeşit mala tabi zekât vardır:

1. *Nakdîne* “nakit para”,
2. *Mâl-ı ticâret* “ticaret malı”,
3. *Yirdin çıkar/aşlık* “ekin, zahire”,
4. *Sevâyım* “otlak hayvanları”.

¹⁰ Mübeyyen der Fıkh'tan yapılan alıntılarda M kısaltması ve SEYHAN 2004 kullanılmıştır

Bunların hepsinin mevcudiyetine göre vergi oranlarını kaydeder. Zekât masraflarının (harcamalarının) beyanı bölümünde de sekiz durumda olana zekât gelirinin dağıtılabileceğinden bahseder: *fakir, miskin, âmil, mü'ellefe-i kulûb, mükâteb, karzlık muhtâc, gâziler ve huccâc, garîbler*. Bunun yanı sıra ana babaya ve onların anasına babasına, evlada, oğul kız toruna, eşlerin birbirine, kölesine, zengine ve Hz. Muhammed'in mensup olduğu kabile mensuplarına, küffara, zekât verilmez. Gayri mülk zekât yerine geçmez.

Örnek:

“(5b) Bu taglarda firûze kânı ve têmür kânı bolur. Fergana vülâyatının hâsılı bile eger ‘adl kılsalar üç dört ming kişi sahlasa bolur.”

(*Bu dağlarda firûze ve diğer mâden ocakları vardır. Âdilâne idare edildiği takdirde, Fergana vilâyetinin hasılâtı ile üç-dört bin asker beslemek mümkündür.*) (ARAT 1987: 5)

Halkın can, mal emniyeti ve ekonomik durumunu temin etmeye çalışmıştır. *Mübeyyen*'de kişinin öncelikle zekât verecek durumda olması gerektiği; ancak o zaman zekâtan sorumlu olduğu ve bu konuda şeriat hesabına uyulması gerektiği üzerinde durur (M 1282, 1283, 1285).

Babur Şah döneminde vergilendirmede islamî şartlara uyulmaya ve âdil olmaya önem verilirken, vergi verilmesinin sağlanması ve vergi alımında bazı usulsüz, keyfî uygulamalar(şiddet, korku salma, tehdit veya cezalandırarak teşhir etme gibi) yapıldığı da görülür:

“(23b) Yana bir bu kim egerçi zabt u tüzüki haylı yahşı edi. Dîvân-ı şu'âr erdi, siyâk ilmîni bilür edi. Semerkand'ga kirgeç özgeçe tertîb ü nasak ve harc u tahmîl bünyâd kıla başladı. Hazret-i Hâce Ubeydullah'ning müteallıklarına kim burun harc u tahmillerde köp fakîr ü miskîn alarning himâyeti bile zulm u ta'addîdin halâs bolurlar edi, nè câ-yı ol-kim alarga mundak teklîfler bolgay? Köp ta'addî ü teşeddüd kıla başladılar belki bu ta'addî ü teşeddüd Hâce'ning evlâdına dağı sirâyet kıldı.”

(*Sultan Mahmud Mirza'nın¹¹ inzibat ve idaresi çok iyi idi. Âdil idi. Mâliye hesaplarını (siyak) da bilirdi. Semerkand'a girince, idarî teşkilâtta sarfiyat ve vergilerde yeni nizamlar kurmağa başladı. Evvelce fakir ve miskinler Hoca Ubeydullah hazretlerinin adamlarının himayesine iltica ederek, zulüm ve tecavüzden kurtulurlardı. Şimdi ise, değil onların himayelerine giren kimselere, kendilerine karşı da tecavüz ve şiddet göstermeğe başladılar. Hattâ bu tecavüz ve şiddet Hoca'nın kendi evlâtlarına da yapıldı.*) (ARAT 1987: 23)

“(225b) Çârşembe küni aynın yegirmi êkkiside Bihre'ning uluglarını ve çavdrîlerini tilep dört yüz ming şâhrûhî mâl-ı amân karâr berilip muhassıllar tâyin kılıldı. ... Arzga yetti kim çerig eli Bihre elige bî-serlik ve dest-endâzlıklar kıladurlar. Kişiler yeberip bî-serlik kılğan elning bâzısını yasakka yetkürüp bâzısını burnını teşip ordudın evürdiler.”

¹¹ Sultan Mahmud Mirza'nın: Orijinal metinde yok. R.R. ARAT anlamı kolaylaştırmak için çeviriye dahil etmiş olmalı.

(*Çarşamba günü, ayın yirmi ikisinde, Bihre'nin büyükleri ile tüccarlarını çağırıp, dört yüz bin şahruhî fîdye-i necat alınmasına karar verilerek, tahsildarlar tâyin edildi. Askerin Bihre halkına karşı yolsuz hareket ederek, soyduklarını arzettiler. Adamlar gönderip, yolsuz hareket edenlerin bâzılarını idam ettirerek, bâzılarının da burunlarını delip, ordugâhta gezdirttim.*) (ARAT 1987: 253)

Baskında veya herhangi bir vesileyle bir gelir teminine karar verildiğinde zulme başvurulmasına karşındır; ama vergiyi vermede ihmâl edenlere de çok müsamahakâr değildir:

“(226b) Tekabbul yarmakıda ihmâl kılâdur edi. Tört serkâr kılıp bêglere buyuruldı kim ihtimâm kılıp bütkegeyer. Bir serkâr Halife'ga ta'yîn boldı, yana bir serkâr Koç'ka, yana bir serkâr Dost Nâsır'ga, yana bir serkâr Seyyid Kâsım bile Muhibb Ali'ga. Çün Türk olturuşlug vülâyetlerni özümizning tasavvur kılıp edük. Ol cihettin talan u târâc bolmadı.

(*Tespit edilen parayı vermekte ihmâl gösteriyorlardı. Vilâyeti dört kısma ayırıp, beylere bunu dikkatle tamamlamalarını emrettim. Bir kısma – Halife, bir kısma – Koç, bir kısma – Nâsır ve bir kısma da – Seyyid Kasım ile Muhib Ali'ye tâyin edildiler. Türklerin oturdukları vilâyetleri kendimizin saymıştık. Onun için onlar yağma edilmedi.*) (ARAT 1987: 254)

Babur Şah yine vergilendirmede tahsildarların kaba kuvvetine, savaştan sonra askerlerin halkın malını talan etmesine karşındır ve düzenli bir şekilde gelir elde etme anlayışı içerisinde. Bazen mecburiyet gereği yapılan fazla vergilendirme de halkın sıkıntıya düştüğünü farkederek, versinler anlayışı içerisinde değildir:

“(219a) Çerig elide aşlıg kemrak bolup edi. Sultân Veys Sevâdî'ning ittifâkı bile çerig maslahatı cihetidin Kehrâc elige dört ming hârvâr aşlıg tahmîl boldı. Bu aşlıg tahsîlîga Sultan Veys yeberildi. Rüstâf, kûhî el hergiz mundak tahmîllerni tartkan emesler. Aşlıg bêre almay buzuldılar.”

(*Askerin zahiresi azalmıştı... Sultan Veys Sevadi'nin ittifakı ile, asker ihtiyacı için, Kehrâc ahalîsine dört bin eşek yükü zahîre vergi konuldu. Bu zahîrenin tahsili için, Sultan Veys gönderildi, Kaba dağ ahalisi, hiçbir zaman böyle vergi vermemiş oldukları için, zahîreyi veremeyerek, sıkıntıya düştüler.*) (ARAT 1987: 246)

Nihayet tövbe ettiğinde de müslümanlardan tamga resmini kaldırması bu düşüncesinin gittikçe perçinleşmesi sonucudur. Farsça kaleme aldığı bu bölümde şunlar zikredilmektedir:

((314a) *Bu fetihlere teşekkür ve bu has tövbenin kabûlüne tasadduk olmak üzere, padişahın cömertlik denizi harekete gelerek, cihânın mâmûrluğuna sebep olan ve Âdem oğullarının yüzünü ağartan kerem dalgaları baş gösterdi. Bütün memleketlerin, evvelki padişahların almakta bir an bile gecikmedikleri, hadden ve hesaptan aşırı vergilerini, resûllerin efendisinin, şeri'atine aykırı olduğu için, müslümanlardan kaldırdı ve hiçbir şehir, kasaba, yol, geçit, uğrak ve limandan vergi alınmaması ve bu emrin kaidelerini değiştirmek ve başkalaştırmak gibi, yolsuzluklara yol*

verilmemesi hususunda, ‘...’(ve her kim onu işittikten sonra değiştirirse, günahı değiştirenin üzerinedir) mânasını mutazammim ferman çıktı.) (ARAT 1987: 355-6)

3.2. Yardım ve İyilik Etmek

Bayramlar, nevrüz, cenazeler, doğumlar, fetihler sebebiyle yapılan törenler bir bakıma miskin, fakir ve yoksullara yardım için bir vesiledir:

“(17b) ‘Azâ resmini becâ keltürüp aş u ta’â m fukara ve mesâkınga tartıldı.”

(*Yas töreni yerine getirilip, fakir ve yoksullara yiyecek dağıtıldı.*) (ARAT 1987: 17)

Babur Şah içkilik yaptığı dönemde ve beylik döneminde çok yararlılıklarını gördüğü Dost Bey’in ölümünden sonra vilâyetini küçük kardeşi Mirim Nâsır’a ihsan eder.

“(234b) Dost Bêg’ning fevtidin song vülâyâtını inisi Mîrim Nâsır’ga inâyet kıldım.”

(*Dost Bey’in ölümünden sonra, vilâyetini küçük kardeşi Mîrim Nâsır’a ihsan ettim.*) (ARAT 1987: 263-4)

“(144a) Kâbil algandın bir nêççe kün song Mukim, Kandahar sarıga ruhsat tiledi. Çün ahd u şart bile kâlip êdi, tamâm kişi kara ve raht u metâ’ı bile sâlim u selâmet ata akası sarı ruhsat bërildi. Mukim’ga ruhsat bërgendin song Kâbil vülâyâtını mîrzâlarğa ve tamâm mihmân bëglerge ok taksîm kılıldı. ... özüm bile kazaklıklarda bile bolup këlgen beglerge ve yigitlerge bâzı- (144b) sıga kent ü tuyul dëk bërildi. Vülâyet hod hëç bërilmedi. Yalguz bu êmes. Her kaçan kim Tëngri ta’âlâ devleti bërdi, mihmân ve garîb bëglerni ve yigitlerni bayırıldın ve Andicânilerdin artukrak ve yahşırak kördüm.”

(*Kâbil alındıktan birkaç gün sonra, Mukim, Kandahar tarafına gitmek için, müsaade istedi. Ahd ve şartla gelmiş olduğu için, bütün adamları ve malı ile birlikte, sağ sâlim, babası ve büyük kardeşinin yanına gitmesine müsaade edildi. Mukim’e müsaade verildikten sonra, Kâbil vilâyeti mirzalar ve bütün misafir beyler arasında taksim edildi. ... Kazaklıklarda benimle beraber bulunup, birlikte gelen bey ve yigitlerin bâzısına köy ve arazi gibi şeyler verildi ve hiç kimseye vilâyet verilmedi. Yalnız bu defâ değil, yüce Tanrı bir devlet verdiği zaman, dâimâ misafir ve yabancı bey ve yigitler, eski emekdarlardan ve endicanlılardan daha fazla ve daha iyi muamele gördüler.*) (ARAT 1987: 156)

“(229a) Uşbu kün Şâh Hasan, Hoşâb’dın keldi. Çün elçi yeberip kadîmdin Türkke ta’alluk vülâyetlerni tilep musâlaha araya salılıp êdi, tevcîh kılğan yarmak hem êligge tüşti. ... Hindû Bêg’ge kömek Şâh Muhammed Mührdâr’ını ve inisi Dost Mührdâr’ını yana bâzı münâsabatlıg yigitlerni ta’yîn kılıp her kaysıga ferâhvar-ı hâllarına yaraşa (229b) vech-i istikâmet mukarrar ve mu’ayyen boldi. Penger Han’ga kim bu yürüşlerge sâ’iy ü bâ’is ol êdi, Hoşâb’ını inâyet kılıp, tug bërıp munı hem Hindû Bêg’ge kömek mukarrar kılduk. Bihre’de bolgan Türk ve yerlig sipâhîlerning dagı vech ü ‘ulûfelerini artturup Hindû Bêg’ge kömek koyduk.”

Turkish Studies

(O gün Şah Hasan Hoşâb'dan geldi. İlçi gönderip, eskiden türke âit olan vilâyetleri isteyerek, uzlaşma işi ortaya konulduğu için, tespit edilen akçe de ele geçti. Hindu Bey'e yardımcı olarak, Şah Muhammed Mühürdar, onun küçük kardeşi Dost Mühürdar ve diğer bâzı münasip yiğitler ayrılarak, her birine vaziyetlerine göre, (229b) yerler tespit ve tâyin edildi. Bu yürüyüşlere gayret eden ve sebep olan Lenger Han'a Hoşâb'ı ihsan edip, tuğ vererek, onu da Hindu Bey'e yardımcı tâyin ettik. Bihre'de bulunan türk ve yerli sipahileri de, yer ve ulûfelerini arttırıp, Hindu Bey'e yardımcı olarak bıraktık.) (ARAT 1987: 257)

Babur'da, *cizye* (gayri müslim tebadan alınan vergi), *tasadduk* 'sadaka verme' olarak geçer. Burada sadaka teriminin farklı kullanımını görürüz:

“(236a) Yekşembe küni Cumâdâ'l-avval ayının on beşide Hoca Muhammad 'Alî, Hâst'tın keldi. Bir eğerlig at peşkeş kılıp tasaddukka yarmak hem keltürdi.”

(Pazar günü, Cemaziyelevvel ayının on beşinde, Hoca Muhammed Ali, Hâst'tan geldi. Bir eğerli at hediye edip, tasadduk için para da getirdi.)

“(249a) Tanglası Nicrav eli peşkeşi altmış altunga karar berildi.”

(Ertesi gün, Nicrav ahalisinin cizyesi (peşkeşi), altmış miskal altın olarak, tespit edildi.) (ARAT 1987: 281)

“(236a) Düşenbe küni Cumâda'l-âhar ayının gurrasıda Şâh Mansûr başlıg Yûsufzâi Afganî'ning uluglariga hil'atlar këydürüldi. Şâh Mansûrga kumaş ton, cebe ve tügmesi bile yana birige pilklig kumaş ton yana altı kişige kumaş tonlar këydürüp ruhsat bërildi. Andak mukarrar boldı kim Abûha'dın yokkarı Sevâd vülâyetiga dahl kılmağaylar ve cemî' raiyyet- (236b) lerni içleridin çıkargaylar. Yana Becûr ve Sevâd'ta êkken Afganlar altı ming hârvar aşlıg dîvânga tüşürgey.”

(Pazartesi günü, cemaziyelâhırın ilk gününde, Şah Mansur riyasetinde gelen Yusuf-Zeyî afganlarının büyüklerine hil'atlar giydirildi. Şah Mansur'a, zırh ve düğmesi ile birlikte bir kumaş elbisebirine yelekli kumaş bir elbise ve diğer altı adama da kumaş elbiseler giydirip, müsaade 'ruhsat' verdik. Ebûhe (Enûhe)'den yukarı Sevâd vilâyetine müdahale etmemeleri, bütün ra'iyetleri aralarından çıkarmaları, Becûr ve Sevâd'da ziraatle meşgûl olan afganların divana altı bin eşek yükü zahîre vermeleri kararlaştırıldı.) (ARAT 1987: 265)

Burada vergi divan'a veriliyor. *Mübeyyen*'de *zahîre* “yirdin çıkar” olarak tanımlanmakta ve bu öşür ve haraç beyanı kısmında anlatılmaktadır. Zahire vergisinin oranı onda bir olarak belirtilmektedir(M 1434-1445).

3.3. Ganimet Paylaşımı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

Humayun'a ganimet paylaşımı için yazdığı mektupta taksimatın kurallarından bahseder:

"(349a) Yana sên özün bilür eding kim dâyim bu kâide mer'î edi: Altı hisse sanga bolsa beş hisse Kâmran'ga bolur edi. Hemîşe bu kâideni mer'î tutup mundın tecâvüz kılmang."

(*Şu kaideyi sen de biliyorsun: altı hisse seni olursa, beş hisse Kâmran'ın idi. Bu kaideye dâimâ riayetle bunun dışına çıkmayın.*) (ARAT 1987: 396)

"(269a)... Zûr bile iki-üç keride alıp elini katl-i amm kılıp Bihre'ga keldük. Talan u tarac kılmay Bihre elige mâl âmân salıp nakd u cinsdin tört lak şahruhi alıp çerig elige nöker adadı bile üleşip Kabulga muraciat kılıldı."

(*... zorlayarak, iki-üç geride zaptedip, ahalisini kılıçtan geçirdikten sonra, Bihre'ye geldik. Burasını yağma etmeksizin, ahalisine fidye-i necât tâyin ederek, nakid veya mal olarak, dört lek şahruhî alıp, asker sayısına göre, taksim ettikten sonra, Kâbil'e geri döndük.*) (ARAT 1987: 305)

Savaşlarda elde edilen ganimeti eşit şekilde beyler, nökerler ve askerler arasında paylaşır ve ganimeti deftere kaydettirir. Afganistan'daki savaşlardan biri sonucu elde edilen ganimetlerle ilgili bilginin yer aldığı bir bölüm:

"(203b) Afgânning karasını körüp çapkun koyuldu. Kalın koy bu çapkunda tüşti. Heç çapkunda munça kalın koy tüşken emes edi. Mâlnı yandurup tüşkendir song her taraftın bölek bölek këlip tüzge tüşüp uruş engîzi kıldılar. .. Munda fermân boldı kim bazı bægler ve içkiler yürüp ihtimâm kılıp bu ganâyimning humsını alğaylar. Kâsım Bæg ve bazılardın ri'âyet kılıp humsın almaduk. (204a) Kalamga këlgen hums on altı ming koy çıktı, kim seksen mingdin humsı bolgay."

(*Afganların karaltısı görülerek, tekrar akın edildi. Bu akında çok koyun ele geçirildi; hiçbir akında bu kadar çok koyun ele geçirilmemişti. Malı toplayıp, bir yere indikten sonra, afganlar, her taraftan bölük bölük gelerek, ovaya inip, bizi muharebeye teşvik ettiler. ... Bâzi beylere ve içkilere, gidip ihtimamla ganimetin beşte birini almaları emredildi. Kasım Bey ile diğer bâzılarına itibar edip, bu beşte biri almadık. (204a) Ganimetin deftere geçirilen bu beşte biri, on altı bin koyun tuttu ki, bu, seksen binin beşte biridir.*) (ARAT 1987: 225-6)

"(159a) Kâbil'ning hâsılı kim bar tamgadur."

(*Kâbil'in bütün geliri damga resmindendir*¹².) (ARAT 1987: 172)

¹² "Padişah mührünü kullanma hakkı, onun maiyetinde bulunmanın gereği/ vergisi" anlamında. R.Rahmeti Arat bu konuda şu açıklamaları yapar: "Daha önce, kâfir Sengâya muzaffer olursam, damgayı müslümanlara bağışlamaya karar vermişim. Tövbe esnasında ... tamgayı bağışlama vaadini (tamga bahşişini) hatırlattılar. .. elimizde bulunan vilâyetlerde müslümanların damgası bağışlandı (bahşiş boldı). Münşileri çağırıp, vâki olan bu iki büyük vak'anın ... bildirilmesi için, fermanlar yazılmasını emrettim.' Babur'un bu fermanı farsça yazılmıştır. Bunun damga ile alâkalı kısımları şunlardır: '.. evvelki padişahların almakta bir an bile gecikmedikleri, hadden ve hesaptan aşırı vergilerini (tamga) .. müslümanlardan kaldırdı ve hiçbir şehir, kasaba, yol, geçit, uğrak ve limandan vergi (tamga) alınmaması .. hususunda ... ferman çıktı.' " (sf. 651). Tamga 312b'de gümrük vergisi anlamındadır: "(312b) Daha önce, kâfir Sengâya muzaffer olursam, tamgayı (gümrük) müslümanlara bağışlamaya karar vermişim. Tövbe esnasında Derviş

4. Sosyalliğin Sağlanması Yolunda Çevre Düzenlemesi ve Konut Yapımı

Vekayi, onun ele geçirdiği ülkelerdeki özellikle Hindistan'da yaptığı çevre düzenlemesi, maiyetindekilerin konut temini için yer temini, hamamlar, havuzlar, kervansaraylar v.b. sosyalleşmeyi sağlayıcı imar faaliyetleri ile örneklerle doludur.

Babur Şah, ele geçirdiği ülke için sürekli olarak yapılması gereken işlerden bahsetmektedir. Bunlardan biri Hindistan'dır. Hindistan'ın fethi ve orada kurduğu *sosyal devlet*in önceliklerini, 359a/b'de, buranın yapılandırılması işlerinin yürütülmesi konusunda sırasıyla üzerinde durduğu maddeler ortaya koymaktadır.

Babur Şah da geleneği devam ettirerek,

1. **İmar faaliyeti** içindedir.

2. Barışın temin edilerek huzur ortamı yaratılması, çeşitli işlere bakacak yöneticilerin tayini ki bu bakımdan idareci sisteminin düzen içerisinde olduğu görülür.

3. **Merbût** ve **mazbût** duruma getirme. Onun da kabul ettiği gibi bir yerde yedi-sekiz hakim bulunmaz, ki daha önce de bir ülkenin iki padişahı olamayacağını belirtmişti. Bu düsturla Kabil'i bu çok başlıktan kurtarmak isteği ile kendi hususî mülkünü yapar.

4. **Tek söz sahibi** belirler:

“(359a) Kâbulning nâ-merbûtlukını (359b) bitilip édi. Ol bâbta endîşe kılıp âhir hâtır munga karâraptı kim yeti-sekiz hâkim bir vülâyette bolsa ne tavr merbût ve mazbût bolgusıdır? Bu cihettin egeçimni ve haremlerni Hindustân'ga tiledim. Cemî' Kâbul vülâyet ve kurayâtını hâlise kıldım. Hümâyun'ga ve Kâmrân'ga hem bu mazmûnnı meşrûh bitidim. Bir âbâdân kişi ol hatlarnı mîrzâlargâ eltsün. İmdi ol vülâyâtning zabtıda ve imâretide heç özr ve söz kalmadı.”

(Kâbil'in zaptı ve raptı olmadığı yazılmıştı. Nihâyet gönül şunda karar buldu: eğer bir vilâyette yedi-sekiz hâkim bulunursa, nasıl merbût ve mazbût olur. Bu yüzden ablam ile haremleri Hindistan'a çağırdım. Kâbil'in bütün vilâyet ve kariyelerini hassa mülkü yaptım. Humayun ile Kâmrân'a da, bu hususu izah ederek, yazdım. İyi bir adam o mektupları mirzalara götürsün. Şimdi o vilâyetin idare ve îmarında hiç söz ve mânî kalmadı.)(ARAT 1987: 407)

Bilindiği üzere Karahanlılarda artık şehir hayatını esas alan bir devlet düzeni tesis etmiştir. *Kutadgu Bilig*'de Yusuf Has Hacib “halkı zengin, orta hâlli ve fakir olarak üçe ayırır. Hükümdar ‘her şeyden evvel fukarayı gözetmelidir’, zenginlerin yükü orta hâllilere yüklenmemelidir; o zaman durumları sarsılır, fakirleşir. Öyle hareket etmelidir ki, fakirler orta hâlli, orta hâlliler zengin olsunlar(b.5560-67). Böylece Yusuf, Hint-İran geleneğinde halkın zenginliğini hazinenin zenginliği

Muhammed Sârbân ile Şeyh Zeyn tamgayı bağışlama vaadimi hatırlattılar. ... elimizde bulunan vilâyetlerde müslümanların tamgası bağışlandı.”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

şeklinde anlayan ve halkın refahına hizmet etmek lâzım geldiğini savunan fikirle Türk devlet geleneğini uzlaştırmaktadır.”(İNALCIK 2011: 44-5)

Babur Şah'da da halkın memnuniyeti her şeyden önce gelir, vergilendirmede de malı karşılığı ödeme sistemi hep gözetilir, yardım yapılacağı zaman da hep fakirler öncelikle gözetilir. Ona göre eğer:

(5) **Kurgan mazbut** <olmazsa>,

(6) **Halk memnun** olmazsa,

(7) **Zahire bulunmaz**<sa>,

(8) **Hazine dolmazsa**,

Bunun sebebi olarak idare edenin iktidarsızlığı görülecektir:

“(359b) Mundın song eger korgan nâ-mazbût ya zahîre bolmasa ya hazîne tolmasa, ol umdetü'l-mülkning bî-hâsılığığa haml bolgusıdır.”

Değerlendirme

Babur Şah, sorumluluğunu üstlenmeyi bilen bir hükümdar ve devlet adamı olarak geleneğin devamlılığını sağlamak için yaptıklarının hesabını eserleriyle herkese bildirmek ve deneyimini gelecek nesillere aktarmak anlayışındadır.

“(201a) Bu bitilgenlerdin garaz şikâyet êmes. Beyân-ı vâkı' bu êdi kim tahrîr êtiptür mên Cün bu târihde andak iltizâm kılılıptur kim her sözning râstını bitigey ve her işni işning beyân-ı vâkı'ını tahrîr bitilgey, lâ-cerem ata akadın her yapşılık ve yamanlık kim şâyî' êdi, takrîr kıldım ve hâş u bîgânedin her 'ayb u hüner kim beyân-ı vâk' êdi, tahrîr êyledim. Okugunçu manzûr tutsun; eşitkünçî ta'arruz makâmıdın ötsün.”

(*Bunları yazmaktan gâye – şikâyet değil, hakikati söylemektir; bu söylenenlerden maksad – kendimin târifi değil, vâki olanı beyan etmek içindir. Burada böylece her sözün hakikati ve her işin olduğu gibi yazılması iltizam edildiği için, şüphesiz baba ve büyük kardeşten iyi ve kötü ne şâyî olmuşsa, onları söyledim ve akraba ve yabancıdan ne gibi kusur veya meziyet görülmüşse, onları yazdım.*) (ARAT 1987: 221-2)

sözleriyle her şeyi kaydettiğini belirttiği *Vekayi'*den ve diğer eserinden onun çok yönlülüğünü ve pek çok konudaki görüş ve değerlendirmelerini, düşünce tarzını, önem verdiği şeyleri öğrenebiliyoruz. Babur Şah, eserlerini okuduğumuzda karşımıza çok yönlü (harap sanatı uzmanı, tarihçi, edebiyatçı, kısmen müzisyen), iyi yetişmiş, kendisini iyi yetiştirmiş ve sürekli olarak da geliştiren; etrafına açık olup bunu da ilke edinmiş, prensipleri olan, yapıcı, gerçekleştirmek istedikleri olan biri, sözün özü, lider biri olarak çıkmaktadır.

Devlet adamı ahlâkı sosyal yaşamı paylaşmayı, maiyetle hemhâl olmayı gerektirir. “Halka hizmet Hakk'a hizmettir.” anlayışı, Babur Şah'ın idareciliğinde hareket noktasını teşkil eder. Halkının ihtiyaçlarını onlarla birlikte olarak idrak eder. Halkın refah ve mutluluğunu, emniyetini

sağlamayı hep önde tutmuştur. Bu yolda Türk töresi esaslarından ayrılmamış ve onun uygulayıcısı olmuştur. Halka hizmet esastır. Bu sosyal devlet anlayışı çerçevesinde çalışana, hizmet edene cömertçe hakkının ödenmesi, miskin, fakir ve yoksullara yardım ve iyilik etme, ekonomik durumun iyileşmesi ve gelir temini ve sosyal adaletle toplumsal düzenin, refahın sağlanmasını; bu yolda kurumsallaşmayı ilke edinmiştir.

Bilgi ile yönetici olunabileceğini, akılla ve bilgiyle ülke işlerinin yürütülmesi; toplumda düzenin ve huzurun şiddetle ve asker gücüyle değil, kalemlle, bilimle sağlanması gerektiğini her fırsatta vurgular. Bu noktada bilgiyle, adaletle halkı yönetecek kişileri iş başına getiren Babur Şah, onlarla toplum düzenini güven çerçevesinde temin etmiş, refah seviyesi artarak yaşamını idame ettiren halk ile uyum içinde olmuştur. Böyle bir sosyal, demokratik, hukuk devleti çerçevesinde, yönetenle yönetilen arasındaki uyumu tesis eden Babur Şah, devletin devamını sağlamıştır. Merkezî yönetim bilinci içerisinde hareketini, dil ve edebiyat, bilgi paylaşımı çerçevesinde de düşünerek sadece bulunduğu coğrafyaya değil, geniş ufuklu biri olarak dört bir yana, yazdığı eserleri göndermiştir. Böylelikle ortak Türk dilinin birleştiriciliği ile Türk boylarının birbirlerinden habersiz olmamalarına ve aynı dille ve zengin/ zenginleşen bir ifade vasıtasıyla konuşmalarına ve yazmalarına katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- AKÜN, Ömer Faruk (1991), “Bâbür”, *İslâm Ansiklopedisi*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul: 395-400.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1985), *Baburnâme*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1987), *Gazi Zahirüddin Muhammed Babur Vekayi*, 2 Cilt, 2. Baskı, TTK Yay., Ankara.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig I Metin*, 2. Baskı, TDK Yay.,Ankara. **KB**
- ARAT, Reşit Rahmeti (1985,), *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig II Çeviri*, TTK Yay., 3. Baskı, Ankara.
- ATALAY, Besim (1992), *Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi*, I-IV Cilt, TDK Yay, Ankara.
- BABUR, Zahiriddin Muhammad (1993), *Kitabu-s-salat*, (Hazırlayan: Emir Feyzulla, Saidbek Hasan, Alibek Rustem), Abdulla Kadiri namıdagi halk merası neşriyatı, Taşkent.
- BÂBUR, Zahîr al-dîn Muhammed (Haz.: Eiji Mano 1995), *Nakanishi Printing co., Ltd., Kyoto Japan*.
- BARUTÇU- ÖZÖNDER, Sema (1996), ‘Alî Şîr Nevâyî: *Muhâkemetü'l-Lugateyn*, TDK Yay., Ankara.
- BEVEDIDGE, Annette Susannah (1969), *The Bābur-nāma in English (Memoirs of Bābur) Translated from the iginal Turki Text of Zahira 'd-dīn Muḥammad Bābur Pādshah Ghāzi*, Reprinted London
- BİLKAN, Ali Fuat (2001), *Risâle-i Vâlidiyye Tercümesi*, Kitabevi, İstanbul.

- BODROGLİGETİ, A. J. E. (1984), “Bâbur Shâh’s Chagatay Version of the Risâla-i Vâlidîya: A Central Asian Turkic Treatise on How to Emulate the Prophet Muhammad”, *Ural-Altaysche Jahrbücher*, Eurolingua: 1-61.
- DOGAN, Nejat (2002a), “Kutadgu Bilig’in Devlet Felsefesi I” *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 12: 127-158 sf.
- DOGAN, Nejat (2002b), “Kutadgu Bilig’in Devlet Felsefesi II” *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13, 77-94 sf.
- İNALCIK, Halil (2011), Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde *Osmanlı Devlet*, Kanun, Diplomasi, Timaş Yayınları.
- KILIÇ, Nurten (1999), *Siyasal Kültürde Değişim: Şeybani Han ve Özbek Siyasal Oluşumu (1500-1510)*, Ankara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- KILIÇ-SCHUBEL, Nurten (2002), “XVI. Yüzyılda Orta Asya’da Politik Düzen: Maveraünnehir-Özbek Hanlığı (Şibanîler) Meşruiyet Hakimiyet ve Hukuk”, *Türkler*, 8. Cilt, Ankara: 624-633.
- MANO, Eiji (1995), *Bâbur-nâma (Vaqâyi’)* Critical Edition Based on Four Chaghatay Texts with Introduction and Notes, Kyoto Syokado.
- ORAL, Tanju (1991), *Zafernâme-i Emir Timur*, II Cilt, T.C. Marmara Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, Danışman: Prof. Dr. Mehmet AKALIN, Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali, Basılmamış Doktora tezi.
- ÖZBAY, Hüseyin (1968), “ Ali Şir Nevaî”, A. Nevâî, "Eserleri", 15. C. S. 153-155, Taşkent 1968’den Latin Harflerine ve Türkiye Türkçesi’ne aktaran: H. Özbay <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-87115/h/alisirnevai.pdf>
- SEYHAN, Tanju Oral (2004), *Mübeyyen Der Fıkh*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- SEYHAN, Tanju Oral (2007), “Timür Han’ın Ölümü, Cenaze Merasimi ve Vasiyeti”, *Ölümünün 600. Yılında Emir Timür ve Mirası Uluslar arası Sempozyumu*, İstanbul: 65-88.
- ŞEN, Mesut (1993), *Gazi Zahirüddin Muhammed Bâbur, Bâburname I Giriş-Metin (Kâbil ve Hindistan Bölümleri)- Açıklamalı Dizin*, T.C. Marmara Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, Danışman: Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali, Basılmamış Doktora tezi
- TEKİN, Şinasi (1976), *Uygurca Metinler II. Maytrısimit*, Atatürk Üniversitesi Yayınları:263, Ankara.
- TEKİN, Talat (2003), *Orhon Yazıtları*, Yıldız Dil ve Edebiyat Dizisi 1, İstanbul.
- THACKSTON, Jr W. M. (1993), *Zahiruddin Muhammad Babur Mirza: Bâburnâme*, III Cilt, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University.
- TOGAN, Z. Velidi (1965), “Ali Şîr”, *İslâm Ansiklopedisi*, I. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, Ankara: 349a-357b.
- TURSUNOV, U, URUNBAYEV, B (1969), *Uzbek Edebiy Tili Tarihi Oçerkleri*, Semerkand.
- YÜCEL, Bilâl (1995), *Bâbür Dîvânı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara